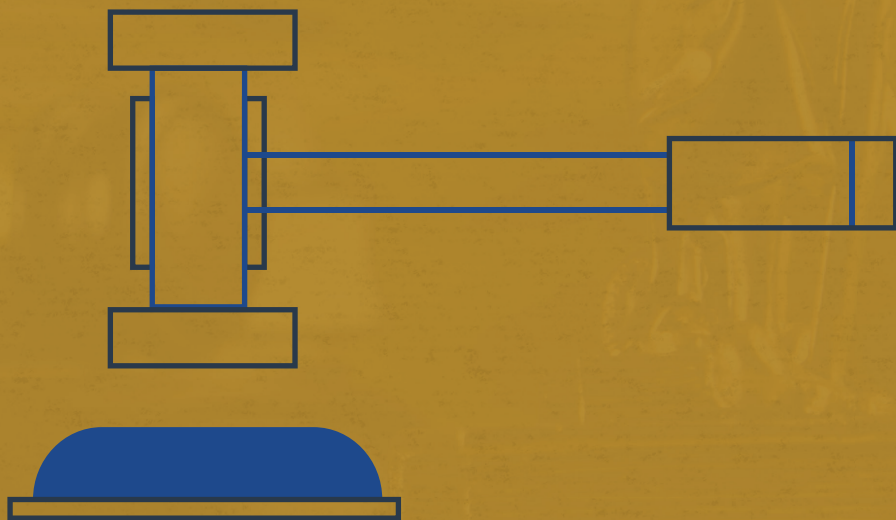

Загальні питання судової реформи в Україні — 2017

Матеріал підготований у рамках проекту
«Друга хвиля судової реформи в Україні»
за підтримки Фонду Захисту Прав Людини
Міністерства Закордонних Справ Королівства Нідерландів.

Kingdom of the Netherlands

Викладена в документі інформація є позицією авторів
та може не збігатися з позицією
Міністерства Закордонних Справ Королівства Нідерландів.

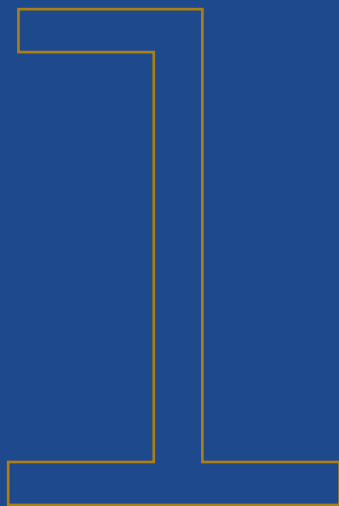
Київ — 2018

Зміст

1. Судова реформа: загальні питання.	5
1.1 Впровадження судової реформи в Україні: прогрес чи змарновані можливості?	6
Роман Куйбіда, заступник голови правління Центру політико-правових реформ, член Громадської ради доброчесності.	
1.2 Судова реформа: 10 ключових новацій.	14
Ніна Кучерук «Jurimex, ЮК» адвокат, керівник практики судових спорів та арбітражу.	
2. Верховний суд України.	21
2.1 Чого очікувати від нового Верховного Суду?	22
Роман Куйбіда, Ярина Бусол, Центр політико-правових реформ.	
3. Зміни до процесуальних кодексів	26
3.1 Як залишитися безкарним: рецепт від Радикальної партії.	27
Олександр Банчук, Центр політико-правових реформ.	
4. Конституційна скарга	31
4.1 Відчиняючи двері Конституційного Суду: конституційна скарга як нова можливість захисту конституційних прав.	32
Олександр Водянніков, Національний радник з юридичних питань, керівник відділу верховенства права Координатора проектів ОБСЄ в Україні.	
5. Антикорупційни суд	38
5.1 Антикорупційний суд в Україні: передумови утворення та гарантії ефективності.	39
Андрій Слюсар, аналітик Transparency International Україна.	
6. Реформа адвокатури	49
6.1 Що криється за реформою адвокатури?	50
Наталія Зозуля.	
7. Суд присяжних.	54
7.1 Суд присяжних: досвід і проблеми.	55
Михайло Савва, доктор політичних наук, професор, голова правління громадської організації «Експертна група «Сова».	

1.

Судова реформа: загальні питання

1.1 Впровадження судової реформи в Україні: прогрес чи змарновані можливості?

Роман Куйбіда, заступник голови правління Центру політико-правових реформ, член Громадської ради доброчесності.

Боротьба суспільства за судову реформу стала наслідком несправедливості української системи правосуддя, яка особливо очевидно проявилася під час Революції Гідності. Хоча й до того рівень довіри громадян до судів був мізерний. Низький рівень довіри зумовлений принаймні трьома проблемами.

Перша — це кругова порука і корупція, що, на жаль, вразили і суддівський корпус. Друга — це політична залежність суддів, що виявляється у системі неформальних практик впливу. Багато суддів звикли до цієї системи і бачать свою роль в обслуговуванні інтересів політичної влади. Третя проблема — це неефективність діяльності судів, що потребує оптимізації людських та матеріальних ресурсів, спрощення судової системи і процедур.

Монополістом у напрацюванні документів реформи стала політична влада, яка, з одного боку, намагається демонструвати роботу на користь суспільства, а з іншого — переслідує свої інтереси, які полягають у збереженні контролю за судами.

У минулому році (2016 — ред.) на конституційному рівні закладено непогані можливості для проведення повноцінної судової реформи. Півтори роки після внесення конституційних змін дозволяють побачити, що зроблено для їх реалізації, та підвести проміжні підсумки щодо успішності змін.

Реформовано Вищу раду правосуддя

Змінені минулого року Конституція України розширила повноваження цього органу, щоб зміцнити незалежність суддів та подолати політичні впливи. Також було визначено поступовий (протягом трьох років) перехід

до моделі, коли 11 її членів з 21 будуть суддями, що обрані суддями (до того лише 4 з 18 її членів були суддями, яких обирали судді). Такі зміни були проведені під впливом Венеційської комісії.

У січні 2017 р. набрав чинності Закон України «Про Вищу раду правосуддя», необхідний для імплементації конституційних змін.

Вища рада правосуддя (ВРП) вносить Президенту подання щодо призначення на посаду судді на підставі рекомендацій Вищої кваліфікаційної комісії суддів (ВККС), яка більш як наполовину складається із суддів і проводить добір майбутніх суддів.

ВРП перебрала від Президента і Парламенту повноваження звільняти суддів з посади. Також вона уповноважена вживати заходи для захисту незалежності суддів.

На підставі нового закону у складі ВРП створено три дисциплінарні палати для вирішення дисциплінарних справ відносно суддів (раніше дисциплінарним органом щодо суддів була також ВККС).

ВРП створено з членів попередньої Вищої ради юстиції. У новому складі її має бути сформовано у 2019 р.

До чинного складу є серйозні питання стосовно їх незалежності та безсторонності. Так, відомо, що під час роботи у ВРП щонайменше три члени ВРП отримали від Президента України державні нагороди. Так, голову ВРП І. Бенедисюка, який одночасно є суддею, нагороджено іменною зброєю, членів ВРП О. Малавацького і Т. Малащенко — почесним званням «Заслужений юрист України».

Попри формальне наближення до стандартів, які просуває Рада Європи для центрально- та східноєвропейських держав, є великий ризик консервації проблем у системі правосуддя через цей орган. Ймовірність такого негативного сценарію підтверджується подіями 2017 р.

Сформовано новий Верховний Суд

Створення нового Верховного Суду мало стати першим масштабним заходом у межах судової реформи, розпочатої минулорічними конституційними змінами. Сформував цей суд з нуля на конкурсних засадах від початку було вимогою суспільства, яку підтримала політична влада.

Єдиний Верховний Суд утворюється замість трьох вищих судів і діючого Верховного Суду. Україна врахувала рекомендації Венеційської комісії щодо необхідності переходу від чотирирівневої судової системи (місцеві, апеляційні, вищі суди, Верховний Суд) до трирівневої (місцеві, апеляційні суди, Верховний Суд).

Найвища інстанція вперше формувалася на конкурсних засадах. Також вперше до участі у конкурсі поряд із суддями запросили адвокатів

та науковців. На початку конкурсу на кожну посаду у Верховному Суді претендувало приблизно 8 осіб.

Кандидати пройшли складні випробування: анонімне тестування знань права, виконання практичного завдання (підготовка проекту судового рішення), спеціальну перевірку, психологічне тестування і відкриті співбесіди у ВККС і ВПП.

У співбесідах з кандидатами у ВККС також брали участь представники Громадської ради доброчесності (ГРД). Цей орган хоч і визначений законом, але повністю сформований громадськими організаціями. ГРД збирала і опрацьовувала інформацію з відкритих джерел та від громадян, і могла затвердити висновки про недоброчесність кандидатів або ж надати іншу інформацію про кандидатів. Висновки ГРД мали для ВККС виключно дорадчий характер, але для їх подолання потрібно було 11 голосів з 16 членів ВККС. ГРД надала негативні висновки приблизно щодо кожного третього кандидата.

У липні ВККС оголосила результати конкурсу до нового Верховного Суду. 120 кандидатів рекомендовані до призначення в новий Верховний Суд. У вересні ВПП розглянула ці рекомендації і внесла Президенту подання щодо призначення 111 кандидатів із числа рекомендованих, трохи згодом внесла подання ще щодо трьох кандидатів. У листопаді Президент видав укази про призначення 113 суддів нового Верховного Суду (один кандидат начебто сам попросив його не призначати до перевірки законності його дій щодо звільнення з-під варті високопосадовця МВС, який після того переховувався від слідства і суду, а пізніше був засуджений за вбивство журналіста). З числа суддів нового Верховного Суду 78% — вихідці із суддівського середовища, 14% науковці, 8% адвокати. 42% — колишні судді Верховного Суду України і вищих судів, які мають бути ліквідовані з початком діяльності нового Верховного Суду, ще 36% — судді місцевих та апеляційних судів.

Як бачимо, судді судів вищого рівня, які буде ліквідовано, у новому Верховному Суді кількісно переважають представників інших груп.

Більше того, 24% суддів нового Верховного Суду призначені з числа тих, кого ГРД закликала не призначати — за нехтування рішеннями Європейського суду з прав людини, що призвело до повторних програшів України в цьому суді; за участь у політичних переслідуваннях; за участь у політичних переслідуваннях; за неправдиві відомості у майнових деклараціях і деклараціях доброчесності тощо. Парадоксально, але до нового Верховного Суду увійшов суддя, що брав участь у засудженні Ю. Луценка, який сьогодні обіймає посаду Генерального прокурора. Свого часу це засудження і Парламентська Асамблея Ради Європи, і Європарламент назвали політично вмотивованим. Інший суддя з цієї ж колегії — це той,

якого також було рекомендовано призначити на цю посаду, але він попросив відстрочити призначення у зв'язку з іншою резонансною справою.

Сам процес конкурсу, незважаючи на онлайн-трансляції співбесід, організовано недостатньо прозоро. Зокрема, ВККС всупереч закону не оприлюднила 48% досьє кандидатів, 68% рішень щодо підтвердження кандидатом здатності здійснювати правосуддя в касаційній інстанції і лише 30 рішень з понад ста за результатами розгляду висновків ГРД. Також не спостерігається кореляція між відкритою частиною конкурсу та його результатами. ВККС не була послідовною у застосуванні встановленої нею ж методології конкурсу. Під час психологічного тестування одним із параметрів оцінювання була лояльність.

З огляду на факти, які можуть свідчити про нечесність відбору, Центр політико-правових реформ закликав провести міжнародний аудит процесу відбору суддів нового Верховного Суду.

Антикорупційний суд: боротьба триває

Минулого року в Законі України «Про судоустрій і статус суддів» Парламент передбачив створення Вищого антикорупційного суду, але для його впровадження необхідно прийняти окремий закон. Ідея створення антикорупційного суду вийшла з громадського експертного середовища, згодом її підтримали Європейський Союз, Рада Європи, ОБСЄ, Міжнародний валютний фонд. Необхідність цього суду обґрунтовується неефективністю кримінального переслідування високопосадовців за корупцію, оскільки звичайні суди, які все ще залишаються nereформованими, зволікають розгляд справ про злочини, що розкриті Національним антикорупційним бюро.

Народні депутати ще в лютому цього року внесли законопроект «Про антикорупційні суди». Згідно з проектом, систему цих судів складають Вищий антикорупційний суд і Антикорупційна палата у складі нового Верховного Суду. До підсудності віднесено кримінальні справи про високопосадовчу корупцію, які розслідує Національне антикорупційне бюро. Законопроект передбачив створення окремої конкурсної комісії для відбору антикорупційних суддів — за участю фахівців, рекомендованих міжнародними організаціями і країнами, що надають Україні допомогу у подоланні корупції.

Президент вирішив відмовитися від створення окремого суду, натомість підтримав ідею запровадження антикорупційних палат в існуючих судах (втїлена в іншому законопроекті). Однак це не вирішує проблему, оскільки діючі суди й так саботують розгляд справ, які передає до них Спеціалізована антикорупційна прокуратура.

Обидва законопроекти стали предметом розгляду Венеційської комісії у жовтні. Комісія підтримала ідею створення окремого антикорупційного суду в Україні. Також звернула увагу на доцільність участі представників міжнародних структур у відборі суддів до цього суду. Комісія запропонувала народним депутатам відкликати свій законопроект, а Президенту внести свій законопроект, який би відповідав її рекомендаціям і зміг консолідувати Парламент.

У тоді ж під Парламентом відбулися кількатисячні мітинги з вимогами відмовитися від депутатської недоторканності, змінити виборче законодавство та створити антикорупційний суд.

Після оцінки Венеційської комісії Президент підтримав створення антикорупційного суду, але переклав відповідальність на депутатські фракції у Парламенті, запропонувавши їм підготувати законопроект, який він готовий буде внести.

Прийнято масштабні зміни до процесуальних кодексів

У жовтні цього року (2017) Парламент прийняв законопроект «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів». По суті це широкомасштабна реформа судового процесу — зазначені три кодекси викладено в новій редакції, хоча концепція цих кодексів не зазнала особливих змін, за винятком оскарження судових рішень.

Зміни зумовлені потребою забезпечити перехід від чотирирівневої судової системи до трирівневої. Буде запроваджено новий інститут касації. Без цих змін не зможе розпочати роботу новий Верховний Суд. Також передбачені зміни щодо запровадження електронного правосуддя, спрощення судового процесу, запуску присудової медіації тощо.

Незадовго до голосування ці положення зазнали серйозної критики з боку громадськості через звуження прозорості судочинства. Так, законопроект містив положення, які давали можливість суду обмежити доступ до залів судових засідань за відсутності вільних місць, а також заборонити присутнім особам проводити відеозапис у відкритому судовому засіданні. Це розглядалося як наступ на здобутки українського суспільства за останні два роки. Під час остаточного голосування Парламент все-таки вилучив ці положення.

Водночас внесено зміни до Кримінального процесуального кодексу, які можуть паралізувати розслідування багатьох кримінальних справ та знижують змагальність кримінального судочинства. Так, зміни передбачили, що

клопотання слідчих і прокурорів про арешт майна; затримання особи; особисте зобов'язання; застава; домашній арешт; тримання під вартою та ін. подаватимуться до суду, де зареєстрований орган розслідування як юридична особа. У поліції найнижчий рівень зареєстрованих територіальних органів — це обласні управління. Більшість слідчих поліції буде змушена постійно їздити до обласних центрів за десятки чи навіть сотні кілометрів і не розслідувати в цей час справи. Так само слідчі судді цих судів будуть завалені роботою і не зможуть своєчасно розглядати такі клопотання.

Також зміни передбачили, що лише суд зможе призначати судову експертизу. Це означає, що сторона захисту позбавляється свого змагального права самостійно залучати експертів, а сторона обвинувачення кожного разу буде змушена чекати на дозвіл суду, щоб провести необхідну експертизу, зокрема для встановлення причин смерті особи. При цьому монополію у здійсненні судових експертиз матимуть лише державні спеціалізовані установи. Це призведе до істотного звуження права на захист та конституційного принципу змагальності сторін.

Через це громадські організації закликали Президента ветоувати закон. Органи розслідування, зокрема Національне антикорупційне бюро, також розкритикували зміни до цього Кодексу.

Юридична освіта: втрати і здобутки

У липні 2017 р. Уряд затвердив обсяги державного замовлення навчальним закладам на підготовку фахівців. Навчальні заклади МВС збільшать обсяг вступників на спеціальність «бакалавр права» до 2969 бюджетних місць, а заклади Міністерства освіти і науки скоротять до 2140 бюджетних місць. Іншими словами мілітаризовані навчальні заклади отримали більше державного замовлення на підготовку юристів, ніж класичні університети та інші заклади системи Міністерства освіти і науки.

Експерти назвали це черговою спробою зірвати реформу правничої освіти. У вищих МВС досі готують юристів, вимагаючи від абітурієнтів, які пройшли зовнішнє незалежне оцінювання, додатково пройти «творчий» конкурс «Майбутня професія — поліцейський». Натомість силові структури не мали би бути місцем роботи представників правничої професії — суддів, прокурорів, адвокатів, нотаріусів. На жаль, Уряд не дослухався до вимог експертів не замовляти підготовку юристів у вищих навчальних закладах силових структур.

Поряд з цим відбулася інша подія. Цього разу позитивна. У серпні проведено єдине вступне випробування з використанням зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО) для бакалаврів права, які виявили бажання навчатися на правничій магістратурі будь-якого вищого навчального

закладу. Випробування складалося із тестів з права, загальних навчальних правничих компетентностей та іноземної мови.

Запровадження єдиного вступного випробування для вступу на правничу магістратуру зумовлено необхідністю подолання корупції при відборі в магістратуру, створення справедливих і рівних умов доступу до здобуття юридичної професії, підвищення якості юридичної освіти. За рік перед тим технологію відбору в магістратуру за допомогою ЗНО успішно апробовано на базі 9-ти навчальних закладів, які погодилися взяти участь в експерименті.

За результатами випробування вибув з конкурсу майже кожен четвертий абітурієнт. Найгірші результати показали випускники бакалаврату аграрних, правоохоронних (передусім системи МВС) та приватних навчальних закладів. Абітурієнти, які успішно пройшли випробування і отримали високий бал, здобули більше шансів потрапити в обраний ними навчальний заклад і навчатися за рахунок держави.

Рівень довіри до такого механізму, за оцінками експертів, дуже високий. Очікується, що з часом єдиний іспит з використанням ЗНО буде запроваджено також для атестації випускників магістратури.

У вересні-жовтні (2017) на розгляд Парламенту внесено два законопроекти про юридичну освіту і юридичну професію. Перший до професії правника відносить суддю, адвоката, прокурора і нотаріуса, обов'язковою умовою допуску до неї визначає складання єдиного державного кваліфікаційного іспиту після здобуття ступеню магістра права. Також встановлюються високі вимоги до вищих навчальних закладів, які готують юристів. Юридичну освіту не надаватимуть відомчі навчальні заклади (МВС, фіскальної, пенітенціарної служби тощо). Другий було внесено як альтернативний, щоб залишити в системі юридичної освіти все як є сьогодні.

Чого очікувати далі?

На жаль, на перехідному етапі формальна реалізація європейських рекомендацій щодо запровадження судової ради (у складі якої має бути більшість суддів, обраних суддями), призводять до консервації старої судової системи з усіма її недоліками (кругова порука, слідування вказівкам голови суду, інші прояви корупції). Таким органам складно стати агентами змін.

Виглядає, що сформований ВКС і ВРП Верховний Суд не викликає великих суспільних очікувань. З іншого боку, це його перевага — немає завищених очікувань, не буде й розчарувань. Водночас меншість у його складі (здебільшого судді, які вийшли не з судової системи) за умови проактивності має шанс провести поступові зміни на краще.

Триватиме робота над оновленням суддівського корпусу. Почнеться кваліфікаційне оцінювання діючих суддів (передусім суддів, яких раніше призначили на п'ять років і цей термін закінчився, суддів апеляційних судів) з метою перевірки їх відповідності посаді судді. Низька планка щодо доброчесності, які виставила ВККС під час конкурсу до Верховного Суду, не дає можливості сподіватися, що це кваліфікаційне оцінювання приведе до необхідних звільнень з посади судді.

У судах спостерігається кадровий голод, — деякі з них взагалі залишилися без повноважних суддів, приблизно третя частина судів укомплектована суддями менш як наполовину. Частково цей голод виник внаслідок запровадження процедури кваліфікаційного оцінювання всіх суддів, що стимулювало багатьох суддів звільнитися, не очікуючи його проходження.

Оголошено конкурс на 600 прогнозованих вакансій. У жовтні ВККС провела відбірковий іспит для 4128 кандидатів у судді місцевих судів. 700 найуспішніших кандидатів пройдуть спеціальну підготовку до роботи на посаду судді і для допуску до професії повинні скласти ще один іспит. Поряд з добром нових суддів можна очікувати й укрупнення судів на місцевому рівні.

Також оголошено конкурс у новий суд — Вищий суд з питань інтелектуальної власності. Хоч у ньому немає такої нагальної потреби, як в антикорупційному суді, але вочевидь, що він почне працювати раніше.

Щодо запровадження антикорупційного суду, то політичну владу можуть влаштувати два сценарії — або зволікати з його створенням, або ж сформувавши його у такий спосіб, щоб мати контроль над цим судом. Цьому можуть запобігти лише тиск та залученість до процесу громадськості і міжнародних партнерів.

Правила кримінального процесу потребують подальших змін — і для виправлення помилок, і для запровадження повноцінного суду присяжних. Також потрібно вилучити з компетенції адміністративних судів невластиві їхній природі справи «влада проти особи».

Щодо юридичної освіти, то боротьба за її реформу триватиме між тими, хто розуміє важливість її якості для підготовки майбутніх правників, і представниками існуючої системи, які розглядають її як спосіб заробляння грошей.

На жаль, можливості для проведення швидких та, головне, ефективних змін у системі судівництва на користь українського суспільства втрачено, попри непогану конституційну основу. На цьому етапі можна розраховувати лише на еволюційний поступ й очікувати відкриття нового вікна можливостей.

Стаття підготовлена Центром політико-правових реформ та опублікована на сайті: pravo.org.ua

1.2 Судова реформа: 10 ключових новацій.

Ніна Кучерук «Jurimex, ЮК» адвокат, керівник практики судових спорів та арбітражу

Більше ніж рік тому стартувала конституційна судова реформа. За цей час введено адвокатську монополію у вищих судах, розпочато формування нового Верховного Суду, створено Вищу раду правосуддя та Громадську раду доброчесності, прийнято закон про Конституційний Суд України, розроблено нові процесуальні кодекси тощо. Незважаючи на те, що судова реформа ще не завершилася, сьогодні майже всі її новації викликають чимало запитань.

«Ребрендинг» Верховного Суду

Ключове місце в судовій реформі займає реформування найвищого судового органу, який змінить, окрім своєї назви, ще й структуру, повноваження, кількісний та якісний склад. На базі Верховного Суду України створюється новий Верховний Суд, що діятиме у складі Великої палати та 4-х касаційних судів. Складатиметься Верховний Суд із 200 суддів, 21 з яких працюватимуть у Великій палаті.

Попри спроби авторів судової реформи спростити систему судоустрою, створення такого Верховного Суду значно її ускладнює. Зокрема, наведена структура суду вищої інстанції видається не лише дивною (оскільки суд складається з інших судів), але й неконституційною. По-перше, Закон України «Про судоустрій і статус суддів» позбавляє Верховний Суд конституційного статусу єдиного найвищого суду в системі судоустрою України, адже наділяє цим статусом одразу 5 судів — Верховний Суд та Касаційні адміністративний, господарський, кримінальний і цивільний суди. По-друге, визначення такої структури суперечить п. 11 Перехідних положень Конституції України, який чітко розмежовує Верховний Суд та суди касаційної інстанції.

Не можна залишити поза увагою і незвичні для української судової системи повноваження Верховного Суду самостійно переглядати прийняті ним же рішення. Такі повноваження визначені у ст. 45 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», згідно з якою Велика Палата Верховного

Суду діятиме як суд апеляційної інстанції у справах, розглянутих Верховним Судом як судом першої інстанції.

Хоча наразі Велика палата не здійснює вказані повноваження з підстав відсутності законодавчого визначеного порядку їх здійснення, вже зараз можна спрогнозувати, що такі зміни призведуть до значної завантаженості вищого судового органу та, як наслідок, можуть негативно позначитися на якості правосуддя. Це може проявлятися як у поверхневому перегляді справ Верховним Судом в апеляційному порядку, так і безпідставному поверненні ним апеляційних скарг.

Вищі спеціалізовані суди

Цікавим нововведенням виглядає створення у системі судоустрою 2-х вищих спеціалізованих судів — Вищого суду з питань інтелектуальної власності та Вищого антикорупційного суду, які розглядатимуть окремі категорії справ як суди першої інстанції. Такі суди, на думку ініціаторів їх створення, нададуть змогу швидко та оперативно розглядати відповідні спори висококваліфікованими суддями відповідної спеціалізації. Сьогодні невідомо, наскільки швидко та кваліфіковано вирішуватимуться спори такими судами, як і незрозуміло, чому вони не можуть вирішуватися «звичайними» судами.

Також незрозуміло, чому законодавець виокремив у системі судоустрою саме вказані вищі спеціалізовані суди, тим самим надаючи особливого значення спорам у сфері інтелектуальної власності та корупційних порушень. Крім того, видається недоцільним називати Вищими судом суд, який може розглядати справи як перша судова інстанція. Окрім того, невідомо, чи розглядатиме Вищий антикорупційний суд адміністративні справи, а якщо розглядатиме, то які саме, а також який суд переглядатиме судові рішення антикорупційного суду в апеляційному порядку.

Оновлений суддівський корпус

З прийняттям Закону України «Про судоустрій і статус суддів» значно змінилися вимоги щодо якісного наповнення суддівського корпусу. Вперше законодавець надав можливість стати суддями не лише особам з досвідом роботи судді, але й адвокатам, науковцям та патентним повіреним. Безперечно, особи з науковим ступенем володіють значним «багажем теоретичних знань», проте слід визнати, що для зайняття посади судді такого багажу, без досвіду практичної роботи, буде недостатньо. Необхідною умовою для здійснення суддею якісного правосуддя у вищих судових інстанціях (апеляційних судах та Верховному Суді) є наявність у нього відповідного досвіду на посаді судді.

Надаючи науковцям та патентним повіреним можливість зайняття посади судді, законодавець тим самим фактично прирівнює професійну практичну діяльність судді до роботи науковця та патентного повіреного, які, можливо, жодного разу не брали участь у судовому засіданні, адже законодавець не встановлює вимог щодо наявності у них досвіду з судового представництва. До того ж із запровадженням адвокатської монополії в усіх судах науковці та патентні повірені не зможуть набути такого досвіду, оскільки представництво в суді здійснюватиметься виключно адвокатами. Також не можна гарантувати здійснення якісного правосуддя адвокатами під час вирішення адміністративних, цивільних та господарських спорів, адже більшість з них наразі має значний досвід захисту від кримінального обвинувачення, а не представництва в судах інших спеціалізацій.

Громадська рада доброчесності

Однією з новацій судової реформи стало створення Громадської ради доброчесності як органу, покликаного сприяти Вищій кваліфікаційній комісії суддів України у встановленні відповідності судді (кандидата на посаду судді) критеріям професійної етики та доброчесності. На перший погляд видається, що такий орган сформований для здійснення громадського контролю за проведенням кваліфікаційного оцінювання суддів, оскільки складається з представників правозахисних громадських об'єднань, науковців-правників, адвокатів та журналістів.

Насправді, наявність такого органу створює лише видимість участі громадськості в реалізації процедур кваліфікаційного оцінювання суддів (кандидатів у судді), адже остаточні рішення під час кваліфікаційного оцінювання приймає виключно Вища кваліфікаційна комісія суддів України. Функції Громадської ради зводяться лише до збору, перевірки, аналізу інформації стосовно кандидата на посаду судді (судді), її подання до Вищої кваліфікаційної комісії України та складання «негативного» висновку щодо кандидатів у судді (суддів). При цьому сам по собі такий висновок не має обов'язкового характеру та не породжує наслідків у вигляді невідповідності кандидата на посаду судді критеріям професійної етики та доброчесності без його перегляду («погодження») Вищою кваліфікаційною комісією суддів України.

Адвокатська монополія

Окремою новелою судової реформи є поступове запровадження адвокатської монополії на представництво інтересів у судах. Так, вже з 01.01.2017 р.

виключно адвокатами та прокурорами здійснюється представництво інших осіб у Верховному Суді й касаційних судах, а з 01.01.2018 р. та з 01.01.2019 р. представництво лише такими особами здійснюватиметься в судах апеляційної та першої інстанцій, відповідно.

Незважаючи на те, що закріплення права на здійснення представництва в суді виключно за адвокатами підвищує їхній статус, у порівнянні з іншими юристами, сприяє добросовісному наданню відповідних юридичних послуг, з огляду на можливість притягнення адвоката до відповідальності, зменшує подачу необґрунтованих позовів та інших процесуальних документів, запровадження адвокатської монополії призводить до низки негативних наслідків.

По-перше, встановлення зазначених процесуальних привілеїв для адвокатів позбавляє громадян права на вільне обрання захисника своїх прав у процесі розгляду справ у порядку адміністративного, господарського й цивільного судочинства та фактично нав'язує їм адвокатські послуги. По-друге, незважаючи на поступове запровадження адвокатської монополії, в невеликих населених пунктах все-таки відчуватиметься істотна нестача адвокатів. По-третє, такі нововведення позначаться на цінах на адвокатські послуги, які значно піднімуться через збільшення попиту на адвокатів. По-четверте, законодавство України передбачає досить обмежений перелік осіб та категорій справ для надання безкоштовної юридичної допомоги, що може позбавити значну частину населення будь-якої правової допомоги, враховуючи низький рівень життя в Україні. По-п'яте, поступове введення адвокатської монополії на представництво інтересів клієнтів у патентних спорах позбавлятиме можливості надавати кваліфіковану допомогу патентними повіреними, які є не менш кваліфікованими та професійними у вирішенні патентних спорів, у порівнянні з адвокатами.

Зразкові рішення

Новелою адміністративного процесуального законодавства у разі прийняття законопроекту № 6232 буде наділення Верховного Суду як суду першої інстанції повноваженнями на розгляд зразкових справ та прийняття зразкових рішень. Відповідно до проекту нового КАСУ, необхідними умовами для розгляду таких справ та прийняття таких рішень Верховним Судом є наступні: наявність у провадженні адміністративного суду щонайменше 10 типових справ; внесення зазначеним адміністративним судом мотивованого подання до Верховного Суду про розгляд однієї з вказаних типових справ як судом першої інстанції; надання Верховному Суду разом із вказаним поданням матеріалів цієї справи.

Як зазначають автори цього нововведення, впровадження такої процедури сприятиме зменшенню навантаження на суддів, забезпеченню єдності правозастосовної практики та швидкому розгляду великої кількості однотипних справ, адже суди нижчих інстанцій повинні будуть враховувати такі зразкові рішення. Проте з таким твердженням важко погодитися, оскільки вказані зміни призведуть до значної завантаженості вищого судового органу, до якого звертатися з відповідними поданнями матимуть право всі адміністративні суди України. Як наслідок, це може призвести до поверхневого розгляду (перегляду) справ Верховним Судом, безпідставного повернення ним заяв (скарг) та безпідставної відмови у відкритті провадження у зразкових справах.

Крім того, суперечливим видається твердження щодо сприяння такої процедури швидкому розгляду великої кількості однотипних справ, оскільки передача зразкової справи до Верховного Суду, вирішення питання про відкриття щодо неї провадження та її безпосередній розгляд вимагають чимало часу. До того ж законопроектом не лише не встановлено скорочені строки для розгляду типових справ, але й передбачено можливість зупинення провадження у них до вирішення зразкової справи.

Процесуальні зловживання

Черговою процесуальною новацією судової реформи є спроба на законодавчому рівні визначити види зловживань процесуальними правами та заходи відповідальності за них. Так, проектами процесуальних кодексів передбачається закріпити більше ніж 15 видів дій, які суди вправі кваліфікувати як процесуальні зловживання. Незважаючи на те, що запровадження таких нововведень повинно сприяти добросовісному використанню учасниками своїх процесуальних прав, запропоновані проектом види зловживань викликають чимало запитань. Зокрема, необґрунтованим видається віднесення до процесуальних зловживань заявлення завідомо безпідставного відводу, адже це фактично свідчитиме про встановлення на законодавчому рівні відповідальності за реалізацію учасниками судового процесу своїх процесуальних прав, що у правовій державі є неприпустимим. Окрім того, визначаючи вказані дії із заявлення відводу як процесуальні зловживання та встановлюючи відповідальність за них, автори такого нововведення ставлять під сумнів безсторонність суду.

Кваліфікуючи подання позову як зловживання процесуальним правом та встановлюючи негативні наслідки за такі дії у вигляді залишення позову без розгляду або його повернення, законопроект № 6232 позбавляє гарантованого законом права на справедливий судовий розгляд, складовою якого є право доступу до суду. Такі зміни не можна визнати

конституційними, адже ст. 22 Конституції України не допускає звуження змісту та обсягу наявних прав в результаті прийняття нових законів або внесення змін до чинних.

Суперечливими виглядають положення щодо можливості одночасного накладення штрафу на учасника судового процесу та його представника, адже за своєю суттю вони спрямовані, передусім, на збагачення Державного бюджету, а не на якісне здійснення правосуддя, як того вимагає ст. 124 Конституції України.

Конституційна скарга

Значним конституційним нововведенням є запровадження інституту конституційної скарги, що надає кожному право звернутися до Конституційного Суду України зі скаргою щодо конституційності закону України, якщо особа вважає, що закон України, застосований в остаточному судовому рішенні у її справі, суперечить Конституції України.

Здавалося б, вказані зміни свідчать про покращення доступу громадян до конституційного правосуддя. Однак якщо проаналізувати їх глибше, стає зрозумілим, що вони є недосконалими, а інколи — взагалі не будуть застосовуватися. Зокрема, не зовсім вдалим видається формулювання норми, згідно з якою звернення з конституційною скаргою можливе лише у разі наявності остаточного рішення у справі та після використання всіх національних засобів юридичного захисту. Таким чином, якщо на момент звернення з конституційною скаргою судові рішення буде виконане, то його неможливо буде переглянути за нововиявленими обставинами, у зв'язку з визнанням закону, застосованого під час вирішення справи, неконституційним. Тобто у такому випадку зникає необхідність у зверненні до Конституційного Суду України, що нівелює значення цієї норми.

Також законодавцю доцільно було б закріпити положення про внесення конституційної скарги не лише щодо законів, оскільки рішення може бути прийнято на основі норм закону, а також інших нормативно-правових актів.

Обов'язковість досудового врегулювання

Не можна залишити поза увагою конституційні зміни, якими запроваджується обов'язковий досудовий порядок врегулювання спорів у випадках, встановлених законом. Мотивами їх розробки було зменшення навантаження на суди та забезпечення належного підґрунтя для розвитку альтернативних методів врегулювання спорів. Проте, переймаючись завантаженістю судів та розвитком альтернативних методів вирішення

спорів, законодавець знівелював значення прав людини, утвердження та забезпечення яких є головним обов'язком держави, відповідно до ст. 3 Конституції України. Хоча Конституційний Суд України не визнав такі зміни неконституційними, очевидно, що вони не відповідають ст. 8, 55 Конституції України щодо права на судовий захист.

Електронне судочинство

Серед процесуальних новацій увагу привертає поступовий перехід від «паперового» до «електронного» судочинства. Так, згідно з проектами нових процесуальних кодексів, суди проводитимуть розгляд справ за матеріалами в електронній формі. Лише у разі неможливості такого розгляду з технічних причин допускатиметься розгляд справ за матеріалами в паперовій формі.

Виключно в електронній формі передбачатиметься надсилання всіх документів у справах особам, які зареєструють свої офіційні електронні адреси в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі. Також проектами пропонується забезпечити учасникам судового процесу можливість брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду (вдома, на робочому місці тощо), а свідкам та експертам — у приміщенні іншого суду.

Безперечно, запровадження таких новацій сприятиме економії часу та фінансових ресурсів учасників процесу, а також спростить доступ до правосуддя. Водночас нововведення можуть призвести до негативних наслідків (ненадходження процесуальних документів на електронні адреси, неналежне повідомлення учасників судового процесу про дату та час розгляду справи, неможливість оперативного переведення документів з паперової в електронну форму тощо).

Підсумовуючи наведене, можна зробити висновок, що на сьогодні визначена законодавцем «оновлена» судова система перебуває у процесі становлення. Судова реформа не буде завершена, а якісне правосуддя не здійснюватиметься без створення якісної процесуально-правової бази.

[Опубліковано](#) на сайті «Юридична Газета»: jur-gazeta.com

2.

Верховний суд України

2.1. Чого очікувати від нового Верховного Суду?

Роман Куйбіда, Ярина Бусол, Центр політико-правових реформ.

15 грудня цього року (2017 — ред.) почне здійснювати правосуддя новий Верховний Суд.

Як відомо, у 2016 році змінами до Конституції було запущено судову реформу, яка дала можливість започаткувати реорганізацію судової системи. Зокрема, замість трьох вищих судів і Верховного Суду України створено новий Верховний Суд.

Відбір суддів через конкурс тривав майже рік, і ось президент призначив 113 осіб на посади суддів нового Верховного Суду. Наскільки був чесним конкурс і як його змогли пройти 25 кандидатів з негативними висновками від Громадської ради доброчесності — це предмет окремого дослідження.

Натомість ми вирішили з'ясувати очікування правників від нової інституції.

З 28 листопада по 3 грудня було проведено онлайн-анкетування серед юристів, аби з'ясувати, чи є в правничій спільноті довіра до цього Суду і які очікування від нього. Наскільки він зможе протистояти політичному впливу з боку влади, якою мірою буде некорумпованим?

Всього в опитуванні взяли участь 340 правників, з яких 36 суддів. Звернемо увагу, що цифри не відображають настрої всього суспільства — зазвичай суспільство набагато критичніше оцінює судову владу і реформи, ніж професійне середовище.

Чи є довіра?

Повністю або здебільшого довіряють новому Верховному Суду 41 % опитаних правників, 39 % довіряють лише окремим суддям, 9 % не довіряють повністю. На фоні загальної недовіри до судів це — непоганий показник, але, на жаль, до початку діяльності цього Суду баланс довіри-недовіри все-таки складається не на користь нового Верховного Суду.

Водночас серед опитаних суддів рівень довіри вищий — майже дві третини довіряють повністю або переважно, і одна третина довіряють лише окремим суддям.

45% опитаних юристів вірять у те, що судді нового Верховного Суду будуть доброчесними (зокрема, некорумпованими), і майже стільки ж (42%) — не вірять у це. Водночас судді готові більше вірити своїм колегам у цьому аспекті. Ймовірно, висока зарплата в новому суді і пильна увага суспільства додають більше впевненості оптимістам.

Найгірші результати стосуються питання про спроможність нового Верховного Суду протистояти політичним впливам.

Аж 57% опитаних правників не вірять, що він зможе продемонструвати стійкість від таких впливів. Лише 34% демонструють оптимізм у цьому питанні. Серед опитаних суддів також більше тих, хто не вірить у здатність нового Верховного Суду протидіяти впливам політиків, ніж тих, то вірять.

Виглядає, що Вища кваліфікаційна комісія суддів і Вища рада правосуддя не змогли забезпечити впевненість у чесності результатів конкурсу та відсутності політичних впливів на них. На жаль, це створило досить крихкий фундамент для початку діяльності нового Верховного Суду.

Однак доброю новиною є те, що 55% опитаних правників усе-таки вірять, що новий Верховний Суд зможе позитивно вплинути на підвищення довіри громадян та бізнесу до української системи правосуддя. І 33% не вірять у це.

Вочевидь, це пов'язано з очікуваннями. Верховний Суд повинен буде вживати дієвих заходів, щоб виправдати проведення реорганізації судів найвищого рівня.

На які новації очікує правниче середовище?

Респонденти поділилися своїми очікуваннями від діяльності нового Верховного Суду. Передусім від ВС юристи очікують запровадження таких новацій:

- створення електронної бази позицій Верховного Суду зі зручною системою пошуку;
- нова добре структурована форма судового рішення і легка для розуміння мова;
- онлайн-трансляція всіх відкритих судових засідань;
- повноцінна комунікація зі сторонами через інтернет (електронний суд);
- регулярні публічні звіти перед суспільством;
- регулярне опитування громадської та експертної думки і реагування на неї;
- проведення прес-конференцій після кожного важливого рішення.

Результати дослідження також показали: опитані судді більше схильються до того, що Верховному Суду треба організовувати в себе як екскурсії, так і лекції.

Крім цього, кожне важливе рішення має супроводжуватися прес-конференцією, де журналісти зможуть поставити ті запитання, які насправді хвилюють громадськість.

Зокрема, прес-конференції — це відповідь на питання, як можна пояснити суспільству, чому суд ухвалив саме таку постанову, а не іншу. Це важливо, адже окремі респонденти пропонували такий варіант новацій, як «має бути чітко і безсумнівно зрозуміло ЧОМУ суд вирішив SAME TAK».

Якими мають бути нові стандарти поведінки судді?

Більше половини правників упевнені в тому, що судді нового Верховного Суду мають запровадити передусім такі нові стандарти поведінки, як:

1. негайне оприлюднення фактів втручання збоку політиків і публічних службовців, інших осіб у діяльність Верховного Суду;
2. у разі обґрунтованих публічних звинувачень у нечесній поведінці — звільнення судді з власної ініціативи.

Крім того, опитані респонденти, за винятком суддів, на третє місце поставили вимогу не приватизовувати житло, виділене як службове.

Водночас судді вважають важливішим, щоб судді нового Верховного Суду вели публічні комунікації (персональні блоги, виступи на радіо і телебаченні, інтерв'ю тощо), а також відмовилися від автопарку зі службовими авто для кожного судді.

Не виключено, якби опитувальник передбачав заборону судді відвідувати Адміністрацію президента, цей пункт також би набрав найбільшу кількість голосів.

Хто мав би очолити новий Верховний Суд?

41% опитаних правників переконані, що очільниками нового ВС мали бути судді нового Верховного Суду, які перед призначенням працювали на науковій чи адвокатській ниві.

На противагу їм, 15% воліють бачити очільниками Суду попередніх суддів Верховного Суду України чи суддів вищих спеціалізованих судів, і лише 12% впевнені, що очолювати його мають судді-вихідці з місцевих чи апеляційних судів.

Дослідження показує, що самі судді схильні більше вірити своїм суддям-колегам у питанні очолення Суду, аніж науковцям чи адвокатам.

68% респондентів схилиються до того, що репутація всіх очільників нового Верховного Суду і касаційних судів у його складі не повинна бути заплямованою, зокрема має бути відсутнім негативний висновок Громадської ради доброчесності щодо їх кандидатур.

Водночас опитані судді відводять першості попередній суддівський досвід, а бездоганна репутація і відсутність негативних висновків ГРД — на п'ятому місці (останнє обрав лише кожен четвертий суддя).

Таким чином, у випадку обрання головою нового Верховного Суду Валентини Данішевської, думка більшості опитаних правників врахована: вона — «виходець» з недержавного сектору і має бездоганну репутацію.

Водночас її заступником та головами чотирьох касаційних судів у складі нового Верховного Суду стали виключно попередні очільники вищих спеціалізованих судів: усі, крім одного, попередньо отримали висновок від ГРД про невідповідність критеріям доброчесності та професійної етики.

На жаль, це може утвердити в думці, що очільників вищих судів навмисне «проводили» через конкурс, десть змінюючи заздалегідь визначені правила конкурсу, десть ігноруючи факти, наведені у висновках від ГРД, щоб вони стали головами касаційних судів у складі нового Верховного Суду.

Не виключено, що якби опитування проводилося після, а не до обрання очільників касаційних судів, результати могли би бути більш песимістичними.

Опитування показало, що на початку діяльності нового Верховного Суду правники мають досить високі очікування від нього, попри те, що більшість не вірить у його спроможність протистояти політичним впливам, і багато висловлюють сумнів у здатності суддів бути доброчесними.

Чи зможуть судді Верховного Суду зламати суспільні стереотипи про суддів як прислужників у політичній чи економічній еліті, чи навпаки змарнують очікування щодо нових стандартів поведінки, — покаже час.

Усе-таки хочеться бути оптимістами і вірити, що новий Верховний Суд не лише не розгубить той кредит довіри, а й примножить його.

Стаття підготовлена Центром політико-правових реформ та опублікована на сайті: pravo.org.ua

3.

Зміни до процесуальних кодексів

3.1. Як залишитися безкарним: рецепт від Радикальної партії

Олександр Банчук, Центр політико-правових реформ

Судова реформа в Україні іде зі скрипом, і часто разом із дійсно необхідними змінами депутати приймають інші, токсичні, які псуують увесь позитив реформи, як ложка дьогтю в бочці меду.

Так, під шумок ухвалення край необхідного закону про Вищу раду правосуддя 21 грудня 2016 року в Міністерстві юстиції створили слідчі підрозділи для розслідування злочинів, вчинених у в'язницях. Хоча це і не запобігло масовому побиттю осіб в Одеському СІЗО як акції залякування з боку пенітенціарної служби.

А 13 липня ухвалений закон про Конституційний Суд України, яким одночасно змінений порядок голосування за Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (Омбудсмена). Досі це голосування відбувалося таємно, а це давало надію, що на цю посаду оберуть незалежну і політично незаангажовану особу, яка має досвід правозахисної діяльності. Новий закон вводить відкрите голосування за кандидатів на цю посаду, а отже, фракціям буде легше проконтролювати, хто як проголосує.

Згадані зміни є забаганками найбільших парламентських фракцій (БПП і Народного фронту), які вони реалізували під гаслом змін законодавства про правосуддя. Насправді ж — ми отримали параліч системи розслідування злочинів, вчинених у тюремних закладах (у першому випадку), і можливість обрання кишенькового Омбудсмена (в другому випадку).

Не кажучи вже про те, що всі ці зміни ухвалені в неконституційний спосіб з порушенням регламенту Верховної Ради. Створення слідчих підрозділів в Мін'юсті і порядок голосування за Омбудсмена жодним чином не стосуються предмету регулювання законів про Вищу раду правосуддя і Конституційний Суд. Крім того, проголосовані пропозиції були відсутні в першому читанні.

Захопившись законодавчим шулерством, депутати заклали вкрай небезпечні зміни і в законопроект 6232, ініційований Президентом України. Важливість цього закону очевидна: без нього не зможе запрацювати новий Верховний Суд. Втім, народні обранці в процесі доопрацювання

документу до другого читання вирішили закласти туди міну, яка обмежить права кожного другого українця.

Йдеться про правку 109 до Кримінального процесуального кодексу авторства народного депутата від Радикальної партії Андрія Лозового, яка підтримана профільним комітетом. Нею пропонується змінити правила обрахунку строку розслідування злочинів, повідомлення про підозру і призначення експертиз у кримінальному провадженні.

Зараз Кримінальний процесуальний кодекс передбачає, що органи слідства мають право розслідувати певні факти і встановлювати підозрюваних осіб протягом таких строків — 2, 3, 5 і 10 чи 15 років (залежно від тяжкості злочину). А як тільки особу підозрюваного встановлюють, то розпочинаються короткі строки досудового розслідування — 6 або 12 місяців (також залежно від тяжкості злочину). Але правка Лозового до статті 219 КПК передбачає катастрофічне скорочення строків розслідування — у десятки разів. Строк перебування в статусі підозрюваного також пропонується скоротити з 12 до 2 місяців (!).

Якщо депутати підтримають цю правку, це матиме непоправні наслідки.

По-перше, негайно будуть закриті всі справи, розслідування яких триває більше півроку. Сюди потраплять всі «майданівські» справи і розслідування проти колишніх керівників держави.

По-друге, жертвам злочинів будуть відмовляти у реєстрації заяв, якщо підозрюваний не затриманий «по гарячих слідах». Щоб не збільшувати кількість нерозслідуваних справ (які слід завершити за півроку відповідно до правки 109), органи правопорядку будуть на формальних підставах відмовляти у внесенні інформації до Єдиного реєстру досудових розслідувань і не розслідувати неочевидні злочини. Тепер у кожного постраждалого від крадіжки, розбою, шахрайства чи побиття зникнуть навіть примарні надії на розслідування. Без перебільшення правка 109 Лозового спричинить розгул беззаконня і безпорядку на вулицях українських міст і сіл. Криміногенна ситуація 1990-х років тоді буде здаватися «квіточками».

По-третє, стане неможливо розслідувати злочини, вчинені організованими групами, а також фіксувати корупційні злочини та інші тяжкі злочини. Адже будь-яке масштабне розслідування не може, за визначенням, тривати менше шести місяців. Після ухвалення цього проекту як закону можна буде розформувувати органи, які справді борються з корупцією, — НАБУ і САП. З таким регулюванням їм не буде що робити в системі українських органів кримінальної юстиції.

По-четверте, почнуться фальсифікації під час досудового розслідування і повсюдне засудження осіб на підставі доказів, зібраних в незаконний спосіб. За два місяці (як це передбачає правка 109) після появи підозрюваного завершити серйозне розслідування неможливо. Тому до суду потраплятимуть переважно неякісні матеріали.

І нарешті, правка Лозового дає ще одну можливість нардепам переходити за своїм імунітетом. Їм буде достатньо перечекати півроку від початку розслідування і уникнути того, щоб Верховна Рада дала за цей час згоду на притягнення до відповідальності. І тоді, відповідно до позиції Радикальної партії, провадження підлягатиме автоматичному закриттю, а народний депутат «вийде сухим із води».

Крім того, перебіг цих коротких строків розслідування неможливо навіть зупинити. Хоча зараз така можливість існує, якщо підозрюваний захворів, переходується або, наприклад, якщо треба отримати додаткові матеріали з-за кордону.

Зміни до статей 303 і 307 КПК, закладені в законопроект 6232, передбачають можливість оскарження і скасування повідомлення про підозру у вчиненні злочину. Це — повернення колишньої практики (до 2012 року) скасування постанови про порушення кримінальних справ, коли дуже часто справи закривалися через хабарі. Виходить, Радикальна партія пропонує «оригінальний» спосіб боротьби з корупцією в судовій системі — створити побільше корупційних лазівок.

На завершення законопроект пропонує відмовитися від конституційного принципу змагальності і повернути принцип об'єктивної істини (базового для радянського інквізиційного кримінального процесу). Йдеться про зміни статей 242–244, 332 КПК, які встановлюють, що тепер лише суд зможе призначати експертизу. Це означає, що сторона захисту буде позбавлена свого змагального права залучати експерта, а сторона обвинувачення буде змушена довгий час чекати на дозвіл суду, щоб провести необхідну експертизу, зокрема для встановлення причин смерті. Поки потерпілі дочекаються рішення суду про залучення судово-медичного експерта для зняття ушкоджень, їх ознаки на тілі зникнуть, а отже, всі справи про побиття, катування будуть розсипатися на очах.

Також Лозовий пропонує повернути судам повноваження за власною ініціативою призначати експертизу, а це порушуватиме роль суду як незалежного арбітра. Суд повинен неупереджено розсуджувати сторони у процесі, а не виконувати роботу обвинувачення щодо збору додаткових доказів, в тому числі через проведення експертиз. Якщо ж позиція і докази обвинувачення видаються суду недостатньо переконливими, то не потрібно з власної волі щось додаткове досліджувати, а слід виправдовувати особу. Адже складовою презумпції невинуватості є правило, що «усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь» (стаття 62 Конституції України).

Навіщо представник Радикальної партії вніс цю руйнівну правку 109 у законопроект № 6232 — не ясно. Однак наслідки ухвалення закону у запропонованій редакції будуть катастрофічними: ми отримаємо

паралізований державний апарат, розгул злочинності і мільйони постраждалих громадян, які позбавлені справедливості.

Публікація підготовлена спеціально для видання «Українська Правда» та опублікована на сайті Центру політико-правових реформ: pravo.org.ua

**Примітка ред.:*

Поправка № 109 разом з [проектом Закону № 6232](#) «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» була прийнята парламентом 3 жовтня 2017 року.

Однак, 22 березня 2018 року Верховна Рада ухвалила [проект Закону № 8151](#) про внесення змін до КПК України щодо уточнення деяких положень, внесений народними депутатами О. Сотник, А. Геращенко, Т. Остріковою та О. Продан. Даним проектом скасовано норму, яка зобов'язувала слідчого звертатись із клопотаннями про вжиття заходів забезпечення кримінального провадження, запобіжних заходів та проведення обшуків в 25 судів по всій країні, які й так завалені іншими клопотаннями. Тепер це знову можна робити в судах за фактичним місцезнаходженням слідчого підрозділу, а не юрособи, якою в поліції є лише ГУНП (главк) в області.

4.

Конституційна скарга

4.1. Відчиняючи двері Конституційного Суду: конституційна скарга як нова можливість захисту конституційних прав

Олександр Водянніков, Національний радник з юридичних питань, керівник відділу верховенства права Координатора проектів ОБСЄ в Україні.

Верховна Рада ухвалила проект закону № 6427Д про Конституційний Суд (КС) у другому читанні. Цей довгоочікуваний крок вітчизняного законодавця був непростим. Сам проект, що відтворює положення проваленого у квітні в другому читанні проект нової редакції Закону України «Про конституційний Суд України», став заручником як політичної турбулентності Парламенту, так і глибинної кризи у самому Конституційному Суді, робота якого паралізована з початку цього року (2017 — ред.).

Слід почати з конституційних змін, які були прийняті минулого року, коли Конституційний Суд був виведений із системи судочинства і поставлений над всіма трьома гілками влади. Конституційний Суд — це не суд, це такий арбітр, який має захищати Конституцію, це його головна функція в конституційній демократії.

Змінами до Конституції були передбачені суттєві гарантії незалежності КС, запроваджений принцип конкурсного відбору суддів КС, але головне — в Україні запроваджується інститут конституційної скарги як інструмент захисту конституційних прав та свобод. Статтю 55 Конституції України доповнено новою частиною, якою кожному гарантується право звернутись із конституційною скаргою до Конституційного Суду України з підстав, установлених Конституцією, та у порядку, визначеному законом.

Це, мабуть, один з найважливіших інструментів реформи правової системи. На початку червня цього року на V Міжнародному судово-правовому форумі в ході дискусії, присвяченій конституційній скарзі, Голова Молдавського Конституційного суду у відставці Олександр Тенасе сказав ключову фразу: «Із запровадженням конституційної скарги ви

скоро не впізнаєте свою правову систему», маючи на увазі той важливий позитивний потенціал, який містить в собі цей інститут.

Тому, послуговуючись нагодою, хотів би дещо зупинитися на тому, як функціонуватиме конституційна скарга. Хоча практики в Україні, природньо, не існує, варто з самого початку зробити зауваження, що КС впродовж 2016 року зробив один надзвичайно важливий для запровадження конституційної скарги крок: у рішенні № 2-рп/2016 від 1 червня 2016 року у справі про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу КСУ сформулював, а у рішенні № 6-рп/2016 від 8 вересня 2016 року у справі про завчасне сповіщення про проведення публічних богослужінь, релігійних обрядів, церемоній та процесій підтвердив і застосував принцип дружнього ставлення до міжнародного права: «Відповідно до принципу дружнього ставлення до міжнародного права практика тлумачення та застосування Конвенції Європейським судом з прав людини має враховуватися при розгляді справ у порядку конституційного судочинства». Тому на підставі цього принципу можна стверджувати, що практика ЄСПЛ буде важливим дороговказом при розгляді конституційних скарг.

Що таке конституційна скарга

Інститут конституційної скарги — це можливість будь-якої особи, звернутися безпосередньо до Конституційного суду України, якщо особа вважає, що в судовому рішенні був застосований закон, який не відповідає Конституції. Це так звана нормативна конституційна скарга, тобто судові рішення не оскаржуються, оскаржується закон. Відповідно конституційна скарга — звернення до КСУ з оскарженням конституційності закону. Тобто КС в жодному разі не виступатиме в якості четвертої інстанції.

До цього моменту звичайний громадянин не мав доступу до КС, був лише опосередкований доступ через судову систему, який не довів свою ефективність в Україні.

Хто може подати конституційну скаргу

Суб'єктом права на конституційну скаргу є особа, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України (його окремі положення) суперечить Конституції України (стаття 151–1 Конституції). Іншими словами звернутися до КС з конституційною скаргою можуть:

Фізичні особи, незалежно від віку (напр., *A. v. UK* (1996)), статі, громадянства, статусу, місця проживання чи дієздатності (напр., *Zehentner v. Austria* (2009));

Юридичні особи (включаючи ті, що належать державі, але користуються достатньою інституційною та оперативною незалежністю (*Islamic Republic of Iran Shipping Lines v. Turkey* (2007), § § 80–81; *Ukraine-Tyumen v. Ukraine* (2007), § § 25–28; *Unédic v. France*, § § 48–59).

Законом робиться єдиний виняток щодо юридичних осіб публічного права, які не можуть бути суб'єктами права на конституційну скаргу. Мова йде про органи державної влади і місцевого самоврядування, будь-які особи, що можуть вважатися «урядовою організацією» (*Radio France and Others v. France* (dec.) (2003), § 26; *Kotov v. Russia* [GC] (2012), § 93) з огляду на:

- участь у здійсненні державної влади або надання публічних послуг під урядовим наглядом;
- юридичний статус, повноваження та характер діяльності,
- ступінь незалежності від політичних органів.

До цієї ж категорії можна віднести установи, що виконують «офіційні обов'язки... визначені ... Конституцією та законодавством» (*Consejo General de Colegios Oficiales de Economistas de España v. Spain* (1995)); національну залізницю, що знаходиться під урядовим контролем і користується монополіями правами (*RENFE v. Spain* (1997)); компанії, що функціонують під жорстким урядовим контролем (*Mykhaylenko and Others v. Ukraine* (2004), § 43–46).

Коли виникає право на конституційну скаргу

Для подання конституційної скарги статтею 151–і Конституції передбачено, що право звернутися до КС виникає, якщо всі інші засоби юридичного захисту вичерпано. Тобто за наявності ухваленого в порядку апеляційного перегляду судового рішення, яке набрало законної сили, а в разі передбаченої законом можливості касаційного оскарження — судового рішення, винесеного в порядку касаційного перегляду. Законом встановлені додаткові фільтри, зокрема тримісячний строк з дня набрання законної сили остаточним судовим рішенням, у якому застосовано закон України (його окремі положення). Однак КС надає дискрецію щодо прийняття скарги до розгляду поза межами тримісячного терміну, якщо Суд визнає її розгляд необхідним із мотивів суспільного інтересу.

Також згідно перехідних положень Закону в якості винятку з тримісячного строку конституційну скаргу може бути подано, якщо остаточне судові рішення у справі особи набрало законної сили не раніше 30 вересня 2016 року і така скарга надійшла до КС протягом трьох місяців з моменту набрання чинності Законом.

Якщо послуговатися Вказівками ЄСПЛ щодо критеріїв прийнятності, «Правило щодо вичерпання національних засобів юридичного захисту, можна сказати, є скоріш золотим, аніж викарбуваним у камінні». Тобто воно має тлумачитися досить гнучко, аби слугувати досягненню цілей інституту конституційної скарги.

Згідно сталої практики ЄСПЛ, положення про вичерпання національних засобів захисту «...вимагає вичерпання тільки тих засобів захисту, які стосуються оскаржуваного порушення і одночасно є доступними і достатніми; існування таких засобів повинно бути достатньо визначеним не тільки в теорії, але й на практиці, за відсутності чого вони не відповідатимуть критеріям доступності та ефективності» (*Paksas v. Lithuania* (2011), para. 75).

Доступність засобу захисту має бути не теоретичною, а практичною (приклад: суперечлива практика вищих судів — *Ferreira Alves v. Portugal* (по. 6) (2010), para. 28–29), засіб має існувати не тільки в теорії, але й на практиці, звернення до нього повинно мати розумні перспективи успіху (*Open Door and Dublin Well Woman v. Ireland* (1992)) та засіб має бути здатним на практиці виправити конкретну ситуацію (*Pryštavska v. Ukraine* (2002)). Тому не є наявними і достатніми: (1) дискреційні чи надзвичайні (*Çınar v. Turkey* (2003); *Pryštavska v. Ukraine* (2002)); (2) «ієрархічні звернення» (*Horvat v. Croatia* (2001), para. 47; *Hartman v. the Czech Republic* (2003), para. 66).

До речі для цілей ЄСПЛ конституційні скарги також не є засобами національного захисту, що мають бути вичерпані (*Smirnov v. Russia* (2006); *Szott-Medynska and others v. Poland* (2003)), за єдиним винятком, який стосується оскарження правоположень як несумісних з Конвенцією (*Grišankova and Grišankovs v. Latvia* (2003); *Liepājnieks v. Latvia* (2010)). Тобто запровадження конституційної скарги в Україні з точки зору практики ЄСПЛ не вимагатиме від українських заявників звертатися до КС. Обидві процедури можуть бути застосовані одночасно.

Конституційна вимога вичерпання національних засобів юридичного захисту має свої логічні межі, а саме вичерпання не потрібне:

- за відсутності засобів захисту;
- у разі неефективності або неадекватності (але тягар доведення цього покладається на суб'єкта конституційної скарги);
- якщо предметом скарги є відсутність засобів захисту (ст. 55 Конституції; ст. 13 Конвенції)

Це ж стосується випадків серйозних і систематичних порушень конституційних прав: «Правило вичерпання також не застосовується, якщо доведено існування адміністративної практики, що полягає у повторенні дій, несумісних з Конвенцією, і офіційному толеруванні такої практики з боку держави, а її характер такий, що будь-які провадження є даремними

і неефективними» (Ireland v. UK (1978), para. 159; Akdivar and Others v. Turkey (1996), para. 67; Aksoy v. Turkey (1996), para. 52).

Що має містити конституційна скарга

Частиною другою статті 55 Закону про КС передбачені такі відомості:

1. прізвище, ім'я, по батькові (за наявності) громадянина України, іноземця чи особи без громадянства, адреса зареєстрованого місця проживання особи (для іноземця чи особи без громадянства — місця перебування) або повна назва та місцезнаходження юридичної особи, а також номер засобу зв'язку, адреса електронної пошти, якщо такі є;
2. відомості про уповноважену особу, що діє від імені суб'єкта права на конституційну скаргу;
3. короткий виклад остаточного судового рішення, в якому було застосовано відповідні положення закону України;
4. опис перебігу розгляду відповідної справи в судах;
5. конкретні положення закону України, які належить перевірити на відповідність Конституції України, та конкретні положення Конституції України, на відповідність яким належить перевірити закон України;
6. обґрунтування тверджень щодо неконституційності закону України (його окремих положень) із зазначенням того, яке з гарантованих Конституцією України прав людини, на думку суб'єкта права на конституційну скаргу, зазнало порушення внаслідок застосування закону;
7. відомості про документи і матеріали, на які посилається суб'єкт права на конституційну скаргу, із наданням копій цих документів і матеріалів;
8. перелік документів і матеріалів, що додаються.

Забезпечення конституційної скарги

Якщо виникає дійсно серйозна ситуація і є необхідність запобігти незворотнім наслідкам, що можуть настати у зв'язку з виконанням остаточного судового рішення, Конституційний суд може прийняти забезпечувальний наказ про тимчасову заборону вчиняти певну дію. Законом про КС це віднесено до дискреційних повноважень Суду приймати такі накази Великою палатою з власної ініціативи. Але кожному повноваженню кореспондує

право вимоги щодо його реалізації. Тому якщо особа, що звертається з конституційною скаргою вважає, що у його чи її випадку існують ризики настання незворотних наслідків для його чи її конституційних прав, такій особі слід рекомендувати подавати одночасно і клопотання про прийняття забезпечувального наказу з відповідним обґрунтуванням.

Доля скарг, що вже подані до КС

Скарги, подані до набрання чинності Законом про КС, щодо справи, остаточне судове рішення у якій набрало законної сили раніше 30 вересня 2016 року, повертається без розгляду. Якщо ж скарга стосується справи, остаточне судове рішення у якій набрало законної сили у період з 30 вересня 2016 року до набрання чинності Законом, до таких справ тримісячний строк не застосовується. Сама скарга, якщо не відповідає вимогам Закону, має бути приведена у відповідність до таких вимог протягом трьох місяців з дня набрання ним чинності.

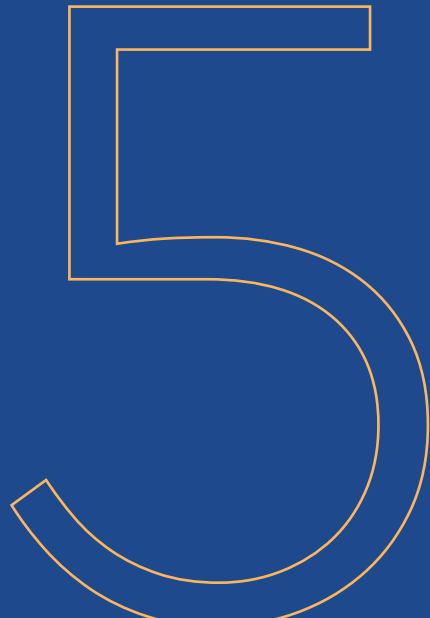
Що далі?

Прийняття Закону про Конституційний Суд має відкрити двері конституційної юрисдикції для громадян. Але це лише початок великого шляху. Чи впорається з цим викликом Конституційний Суд? Чи стане він ефективним інструментом захисту конституційних прав і свобод? Надія на це є. Принаймні рішення у справах про психіатричну допомогу і релігійні зібрання дають для неї підстави. Але чи зможе КС вийти зі штопора внутрішньої кризи? Конституційна скарга вимагає нових підходів, нових ідеологів конституційної юриспруденції, а не мантиєносців.

[Опубліковано](#) на сайті видання *LB.ua*

5.

Антикорупційний суд

5.1 Антикорупційний суд в Україні: передумови утворення та гарантії ефективності

Андрій Слюсар, аналітик Transparency International Україна

Наявність професійної і незалежної судової системи є однією з основних заporук існування правової держави. При чому, така система покликана виконувати одразу два надважливих завдання: з однієї сторони гарантувати належне застосування законів та слугувати запобіжником від сваволі органів влади, а з іншої — забезпечувати невідворотність покарання для правопорушників.

Залежний і керований ззовні суд не просто не виконує ці завдання, а й стає надійним інструментом в руках корупціонерів. Одним з ключових базисів діяльності судів є довіра суспільства до їхніх рішень.

На жаль, в Україні суди традиційно фігурують у списках найбільш корумпованих державних інституцій. В чергове ці дані були підтверджені і висновками останнього дослідження «Барометр світової корупції», проведеного глобальною антикорупційною коаліцією Transparency International.

Проведений проектом «Наші гроші» аналіз судових вироків у корупційних справах лише підтвердив, що в Україні суди не притягують до відповідальності за корупційні злочини топ-чиновників. Було проаналізовано 819 вироків стосовно 952 осіб у справах про корупційні злочини, постановлені у період з 1 липня 2015 року по 30 червня 2016 року.

Найбільшу частку (53,6%) становили вирoki стосовно державних службовців категорії D, 17,5% і 16,1% — категорій C і B відповідно, ще 12,5% — це вирoki стосовно приватних осіб. Лише три вирoki, які на момент аналізу не набули законної сили, стосувались державних службовців категорії A.

Третину усіх присуджених покарань становили штрафи, переважно до 20 тис грн. Ще третина осіб була звільнена від покарання: 300 осіб були звільнені від відбування покарання з іспитовим строком, ще 25 — по амністії, та ще 11 — з інших підстав, зокрема, закінчення строків давності.

Стосовно 84 осіб суд застосував положення статті 69 Кримінального кодексу, тобто призначив покарання, що є меншим, ніж передбачено санкцією відповідної статті.

Найбільша кількість вироків постановлялась у справах про одержання хабарів — загалом засуджено 361 особу. Переважна більшість хабарів була на суми до 10 тисяч гривень (63%), вироків про випадки хабарництва на суми понад 100 тисяч гривень лише 18.

За досліджуваний період четверо суддів були засуджені до позбавлення волі, один — отримав покарання у вигляді штрафу та ще четверо були виправдані.

Штраф за рішенням суду отримав суддя Амур-Нижньодніпровського районного суду м. Дніпропетровська, якого затримали при одержанні хабаря в розмірі 25 тисяч гривень. Він уклав угоду про визнання винуватості та, із застосуванням положень статті 69 Кримінального кодексу, отримав покарання у вигляді штрафу у розмірі 25,5 тисяч гривень.

Ще вісім вироків стосовно суддів не набули законної сили, суми хабарів у цих справах складали від 1,3 до 35 тисяч доларів США та лише в одному випадку предметом неправомірної вигоди були 3,5 тисячі гривень.

За таких обставин найбільш оптимальним вбачається утворення нової судової інституції, сформованої на принципах незалежності та професіоналізму, яка зможе стати еталоном для органів судової влади.

Антикорупційні суди в світі

Ідея створення спеціалізованих антикорупційних судів уже багато років реалізовувалась в різних формах в цілому ряді країн. Спеціалізовані судові органи для розгляду корупційних справ (будь то окремі судді, спеціалізовані суди чи палати судів) утворені, принаймні, у 17 юрисдикціях (хоча в окремих випадках такі судові органи уповноважені розглядати і інші категорії справ поряд з корупційними): Філіппіни, Пакистан, Хорватія, Болгарія, Мексика, Словаччина та інші.

Мотиви утворення

У випадку значної корумпованості та залежності системи судів загальної юрисдикції утворення спеціалізованого судового органу дозволяє застосувати більш ефективні процедури відбору та сформувати штат чесних та незалежних суддів.

Зокрема, у Словаччині спеціалізований суд утворювався через побоювання, що злочинні організації зможуть шантажувати чи підкуповувати суддів загальних судів; у Індонезії — через значний рівень впливу

політичних та бізнес еліт на суди загальної юрисдикції, а також високий загальний рівень корумпованості судової системи.

На рішення про утворення спеціалізованих антикорупційних судів також впливають прагнення зробити їх роботу ефективнішою через зменшення навантаження на суддів (у зв'язку з визначеною юрисдикцією суду і порівняно меншою кількістю справ для розгляду), підвищення професійної спеціалізації суддів (у зв'язку з розглядом ними справ однієї чи близьких категорій) та застосування новітніх підходів до організації роботи та забезпечення документообігу. Для прикладу, утворення спеціального трибуналу у Хорватії для розгляду корупційних та інших тяжких злочинів якраз і обґрунтовувалось необхідністю утворення підготовленого суддівського корпусу для вирішення найбільш складних і соціально-важливих справ.

З іншої сторони, у випадку значного розгалуження системи таких спеціалізованих судів, як правило, вона стикається з тими ж ризиками, що і суди загальної юрисдикції: неефективність і сповільнений розгляд справ, а також корумпованість суддів. Навіть у Індонезії, де антикорупційні суди утворювались як протизвага корумпованим судам загальної юрисдикції, декілька суддів таких судів були звинувачені у корупції. У Філіппінах Верховний суд відсторонив від посади суддю спеціалізованого антикорупційного суду через звинувачення у причетності до корупційних дій.

Одним з недоліків при утворенні таких судів може бути фактичне запровадження двох паралельних судових систем, коли одні й ті ж категорії справ можуть розглядатись судами загальної юрисдикції або ж спеціалізованими. У таких випадках застосування в ідентичних справах різних процедур розгляду може поставити під питання навіть законність прийнятих у такому порядку рішень (оскільки процес не повинен змінюватись в залежності від спеціалізації суду). Зокрема, у Індонезії можливість розгляду аналогічних справ двома паралельними судовими системами лягла в основу рішення про неконституційність такої організації судоустрою. Загалом, можна виділити декілька моделей спеціалізованих антикорупційних судів.

Модель організації	Країна ¹
Окремі спеціалізовані судді Окремі судді визначаються чи призначаються спеціалізованими антикорупційними суддями у судах загальної юрисдикції, при цьому процедура апеляційного оскарження їхніх рішень залишається незмінною	Бангладеш — 145(2016)/145(1995) Кенія — 145(2016)/122(2003)
Суди першої інстанції Спеціалізований антикорупційний суд користується виключною юрисдикцією стосовно справ про корупційні злочини з можливістю апеляційного оскарження його рішень до верховного суду	Словаччина — 54(2016)/56(2009) Хорватія — 55(2016)/62(2008) Пакистан — 116(2016)/87(1999)
Гібридні суди Антикорупційний суд може виступати судом першої інстанції для деяких (більш складних) корупційних справ, а також виступає апеляційною інстанцією для інших корупційних справ, які розглядаються у судах загальної юрисдикції. Апеляційні скарги на рішення антикорупційного суду подаються до верховного суду.	Філіппіни — 101(2016)/36(1995) (1995 рік — перший рік формування рейтингу, було представлено лише 41 країна)
Паралельні суди Система антикорупційних судів включає як суди першої інстанції, так і суди апеляційної інстанції	Болгарія — 75(2016)/75(2012) Індонезія — 37(2016)/96(2002) Малайзія — 55(2016)/60(2011)

¹ Назва та місце країни у світовому рейтингу, складеному Transparency International за результатами індексу сприйняття корупції (CPI) за 2016 рік та за рік, коли було створено антикорупційний суд.

Порядок формування

У більшості країн судді спеціалізованих антикорупційних судів мають той же статус та проходять ті ж процедури відбору, що і судді загальної юрисдикції аналогічного рівня. Однак у певних країнах застосовують спеціальні процедури відбору суддів антикорупційних судів. Як правило, це спеціальні вимоги щодо необхідної кваліфікації або практичного досвіду. У Словаччині, наприклад, судді також повинні пройти спеціальну перевірку для підтвердження відсутності будь-яких негативних факторів, які б могли бути використані для шантажу чи інших форм незаконного впливу на них. Тепер така перевірка розповсюджується на усіх суддів без винятку.

Найбільш комплексно до питання запровадження спеціальних процедур відбору для антикорупційних судів підійшли в Індонезії. У спеціалізованих судах справи тут розглядаються не лише професійними суддями, але й *ad hoc* суддями, якими, як правило, виступають професійні юристи, судді у відставці, чи інші професіонали у сфері права. Претенденти на роль *ad hoc* суддів повинні пройти чітко визначену процедуру відбору, при цьому до складу комісії з відбору входять представники апарату Верховного суду, а також громадянського суспільства. Професійні судді призначаються президентом на п'ять років з можливістю бути перепризначеними лише один раз. Згідно початкової редакції закону 2002 року антикорупційні суди розглядали справи колегіально у складі п'яти суддів, троє з яких були суддями *ad hoc* (така система була запроваджена через недовіру до професійних суддів, які загалом вважались більш корумпованими). Однак, у 2009 році ця система була змінена і тепер голова кожного регіонального антикорупційного суду (який є професійним суддею) може особисто визначати співвідношення професійних і *ad hoc* суддів у судових колегіях.

Юрисдикція суду

За категорією злочинів — більшість антикорупційних судів розглядають справи про корупційні і пов'язані з корупцією злочини. Однак, деякі зі спеціалізованих судів мають і ширшу підсудність, яка також включає і інші тяжкі злочини. Для прикладу, спеціалізовані суди у Хорватії розглядають не лише справи про високопосадову корупцію, але й про організовану злочинність. Спеціальний кримінальний суд Болгарії також розглядає справи про організовану злочинність наряду з корупційними. Спеціальний кримінальний суд Словаччини розглядає крім корупційних та справ про відмивання коштів також справи про організовану злочинність і навмисні вбивства. Інші спеціалізовані суди мають вужчу підсудність.

За тяжкістю злочинів — для більшості антикорупційних судів підсудність скоріше визначається за категоріями злочинів, а не за їх тяжкістю, проте в деяких країнах застосовують і такий підхід. Для прикладу, у Камеруні Спеціальний кримінальний суд розглядає лише справи про заволодіння майном у особливо великих розмірах, справи про аналогічні злочини з меншими сумами збитків розглядаються судами загальної юрисдикції. Також останніми змінами до законодавства обмежено підсудність спеціалізованого суду у Філіппінах за ознакою розміру завданих збитків. У Словаччині після публікацій журналістів про те, що Спеціальний кримінальний суд розглядає у тому числі і справи про незначні хабарі (іноді < 20 €) розпочалась публічна дискусія стосовно доцільності обмеження юрисдикції суду більш серйозними злочинами.

За суб'єктами — підсудність окремих спеціалізованих антикорупційних судів обмежується не лише категоріями злочинів, але й посадовим статусом обвинувачених. У Філіппінах такий суд розглядає справи лише стосовно високопоставлених державних службовців. Хоча, зустрічаються і інші підходи

Спеціалізований антикорупційний суд в Україні

Запровадження в Україні спеціалізованих антикорупційних судів чи окремих суддів було однією з рекомендацій Організації Економічного Співробітництва і Розвитку (ОЕСР) у контексті аналізу антикорупційних реформ в країні. Окрім цього, утворення спеціалізованого антикорупційного суду через прозору і справедливу процедуру відбору, до якої повинні бути залучені спеціалісти з міжнародним досвідом, є однією з вимог надання Україні чергового траншу фінансової допомоги від МФВ.

Загальні засади утворення

Прийнятим Законом України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року передбачено утворення у системі судоустрою Вищого антикорупційного суду. У пояснювальній записці до цього закону, ця ідея обґрунтовувалась врахуванням позитивного досвіду європейських країн і наданням змоги швидко та оперативно розглядати справи, віднесені до юрисдикції цього суду.

Цей суд повинен здійснювати правосуддя як суд першої інстанції у справах, визначених процесуальним законом, а також вивчати і узагальнювати судову практику у відповідних категоріях справ. Рішення Вищого антикорупційного суду у апеляційному порядку оскаржуватимуться до Касаційного кримінального суду Верховного суду України.

Цим же законом передбачено, що такий суд має бути утворений протягом дванадцяти місяців з дня набрання чинності окремим законом, який повинен визначає спеціальні вимоги до суддів цього суду. Отже, для початку функціонування Вищого антикорупційного суду ще повинні законодавчо бути визначені порядок відбору суддів, а також повноваження цього суду згідно Кримінального процесуального кодексу.

Порядок формування

Чинний Закон України «Про судоустрій і статус суддів» передбачає лише, що суддею Вищого антикорупційного суду може бути особа, яка:

- відповідає загальним вимогам до кандидатів на посаду судді (громадянин України, не молодший тридцяти та не старший шістдесяти п'яти років, який має вищу юридичну освіту і стаж професійної діяльності у сфері права щонайменше п'ять років, є компетентним, доброчесним та володіє державною мовою);
- успішно пройшла кваліфікаційне оцінювання;
- відповідає іншим вимогам, встановленим законом.

Оскільки основними критеріями при відборі кандидатів повинні стати їхня доброчесність, професіоналізм та незалежність, то передбачати надто жорсткі і формалізовані вимоги стосовно необхідного стажу роботи не варто, однак вказаний вище перелік має бути конкретизовано.

На даний час статтею 81 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» встановлено окремий порядок призначення суддів вищих спеціалізованих судів та Верховного суду. Згідно нього Вища кваліфікаційна комісія суддів (ВККС) проводить кваліфікаційне оцінювання кандидатів, за результатами якого скеровує Вищій раді правосуддя (ВРП) рекомендацію про призначення кандидата на посаду судді. Після цього ВРП вносить Президентові України подання про призначення на посаду у відповідний суд.

Кваліфікаційне оцінювання включає такі етапи:

- складання іспиту, який полягає у проходженні письмового тестування та виконання практичного завдання. Порядок та методика проведення іспиту затверджуються Вищою кваліфікаційною комісією суддів.
- дослідження досьє кандидата. При цьому для цілей формування досьє ВККС може ухвалити рішення про проведення інших тестувань та форм перевірки відповідності кандидатів критеріям

оцінювання (наприклад, тестування загальних здібностей чи тестування з використанням поліграфа)

- проведення співбесіди.

Також, Громадська рада доброчесності перевіряє відповідність кандидатів критеріям професійної етики та доброчесності, про що інформує ВККС.

Оскільки основним критерієм при формуванні Вищого антикорупційного суду повинна стати незалежність його діяльності, то порядок обрання та призначення суддів має максимально забезпечувати ці умови, а також сприяти максимально високій суспільній довірі до процесу утворення та подальшої діяльності такого суду. З метою забезпечення саме такого процесу формування антикорупційного суду та збереження принципу незалежності гілок влади, залучення будь-якої з них до організації процесу добору суддів виглядає неприйнятним.

З метою збереження єдиної системи призначення судів, формальна процедура, викладена вище, повинна бути максимально дотримана. Однак, враховуючи досвід європейських країн, та з метою максимального забезпечення перевірки доброчесності суддів, для формування Спеціалізованих антикорупційних судових інституцій в законі необхідно передбачити механізм залучення до процесу добору суддів антикорупційного суду експертів з міжнародним досвідом та рекомендаціями, яких наділити правом вирішального голосу. Існує декілька можливих форм залучення таких спеціалістів, які обов'язково повинні стати предметом подальшої дискусії для визначення найбільш оптимального варіанту. Але участь незалежних від нинішньої системи влади і судоустрою осіб до процесу відбору суддів є ключовою умовою забезпечення суспільної довіри до доброчесності суддів та неупередженості судових інституцій.

При неможливості докорінно змінювати передбачений законом порядок, все ж повноваження ВККС та ВРП при доборі суддів варто звужити, залишивши їм лише можливість відхиляти подані рекомендації з чітко визначених підстав.

Юрисдикція антикорупційного суду в Україні

Оскільки Національне антикорупційне бюро (НАБУ) має виключну підслідність стосовно випадків високопосадової або ж значної корупції, то варто підсудність Вищого антикорупційного суду варто визначати, виходячи саме з цих положень.

При цьому, з метою забезпечення працездатності суду і ефективного виконання завдань кримінального процесу, не усі обвинувальні акти

у провадженнях, розслідуваних НАБУ, доцільно скеровувати для розгляду до цього суду (сумнівно, що справи про злочини депутатів обласних рад чи начальників відділів прокуратур областей варто розглядати Вищому антикорупційному суду).

Найбільш виправданим виглядає віднести до юрисдикції антикорупційного суду лише розслідувані НАБУ випадки високопосадової корупції, при цьому такий перелік повинен бути чітко визначений, виходячи як з переліку суб'єктів злочинів, так і мінімальних сум отриманої вигоди чи вартості предмета злочинного посягання.

Законодавче закріплення виключного повноваження скеровувати обвинувальні акти до Вищого антикорупційного суду за прокурорами САП може стати додатковою гарантією збереження виключної компетенції у таких провадженнях за спеціалізованими антикорупційними органами та виключити можливі спори про підсудність.

Також, у Вищому антикорупційному суді варто передбачити посади слідчих суддів, яких, окрім повноважень слідчих суддів судів першої інстанції, додатково наділити повноваженнями розглядати клопотання про проведення негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях відповідних категорій. Доцільно з цією метою утворити у такому суді окрему палату слідчих суддів.

Забезпечення автономної апеляційної інстанції для спеціалізованого антикорупційного суду є дуже ключовим моментом. Доцільно законодавчо закріпити утворення окремої Антикорупційної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду України. При цьому, добір суддів цієї палати більш логічно провести в такому ж порядку, як і суддів Вищого антикорупційного суду. Оскільки на момент утворення такої палати добір суддів до Верховного Суду України може бути завершеним, а також враховуючи законодавче обмеження кількості суддів у ньому (не більше 200 суддів), варто на рівні закону одразу передбачити введення додаткових посад суддів для цієї палати.

І хоча Конституція України прямо не вимагає наявності касаційної інстанції в усіх формах судочинства, однак для збереження принципу однакового застосування норм права, доцільно визначити, що касаційною інстанцією для рішень Вищого антикорупційного суду повинна виступати Велика Палата Верховного Суду України.

Розвиток системи антикорупційних судів

У той же час, утворення єдиного спеціалізованого антикорупційного суду вбачається не достатньо системним вирішення проблеми протидії корупції на стадії судового розгляду кримінальних проваджень. Скоріше, це може

бути рішенням на перехідний період (скажімо, три роки), після закінчення якого за принципом спеціалізації побудови системи судоустрою повинні бути утворені антикорупційні суди першої інстанції (як варіант — у місцях утворення регіональних органів НАБУ), юрисдикція яких поширюватиметься на усі без винятку корупційні злочини, підслідні як НАБУ, так і Державного бюро розслідувань (ДБР). Для таких судів Вищий антикорупційний суд буде апеляційною інстанцією, а Антикорупційна палата Кримінального касаційного суду Верховного Суду України — касаційною.

Для формування цієї системи порядок добору суддів та утворення самих судів повинні бути визначені одночасно з порядком формування Вищого антикорупційного суду, однак, внесення подібних законопроектів на розгляд парламенту Конституція відносить до виключних повноважень Президента України.

[1] Назва та місце країни у світовому рейтингу, складеному Transparency International за результатами індексу сприйняття корупції (CPI) за 2016 рік та за рік, коли було створено антикорупційний суд.

[Публікація](#) підготовлена спеціально для видання «Українська Правда», а також опублікована на сайті Transparency International Ukraine: ti-ukraine.org

6.

Реформа адвокатури та правничої професії

6.1 Що криється за реформою адвокатури?

Наталія Зозуля

Наразі поряд із нашумілим конкурсом до Верховного Суду та діями, пов'язаними із запуском його роботи, в Україні відбуваються й інші реформи, пов'язані із судоустроєм та правосуддям загалом. Так, здійснюється підготовка законопроекту про антикорупційний суд, проводиться конкурс на вакантні посади суддів Конституційного суду України а незабаром — і до Вищого суду з питань інтелектуальної власності, реформується прокуратура, готуються проекти законів про юридичну освіту та адвокатську діяльність. Саме про останнє мова йтиме далі.

Адвокатська монополія: позитив чи негатив?

Звичайно ж, головною новацією, що стосується адвокатури, можна назвати так звану адвокатську монополію, яка запроваджується в Україні поступово. Це нововведення для українського законодавства свій перший етап розпочало з 1 січня 2017 року і вже викликало серед касаційних судів непорозуміння та неоднозначність, що стосується єдності в позиції допуску представників, які не є адвокатами, до участі в справі, провадження в якій було розпочато до набрання чинності відповідними змінами. І хоча це питання було врегульовано в Перехідних положеннях Конституції, однак ВАСУ та ВССУ в окремих рішеннях тлумачать поняття «провадження» саме як стадію судового процесу («апеляційне провадження», «касаційне провадження»), а не як «провадження у справі», що зумовило певні розбіжності у застосуванні цих положень.

Як стало відомо, вже до кінця цього року (2017 — ред.) проект про внесення змін до законодавства про адвокатуру буде представлено у Верховній Раді. За словами його авторів, він ще доопрацьовуватиметься та є певною мірою «живим», нестатичним, однак станом на зараз уже встиг викликати скандал всеукраїнського рівня в адвокатській спільноті. 14 жовтня у вільному доступі з'явилась Резолюція з приводу неприйнятного процесу розробки та опрацювання змін до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» без участі та погодження його змісту з єдиною

професійною організацією адвокатів України, ухвалена членами Ради адвокатів України на позачерговому засіданні.

Що нового в законопроекті?

Щодо змін, які планується впровадити цим законопроектом, то умовно їх можна поділити на такі групи: доступ до професії, виключне право адвоката на представництво інтересів інших осіб у суді, права, гарантії та відповідальність адвоката, а також питання адвокатського самоврядування та фінансування.

Відповідно до пропозицій, для доступу до професії необхідно буде мати другий (магістерський) рівень юридичної освіти та не менше двох років стажу роботи. При цьому з 1 січня 2018 року зараховуватиметься не будь-який юридичний стаж, а лише робота на посаді помічника адвоката або помічника судді. На перехідний період для практикуючих юристів, які не мають свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю, доступ до професії буде спрощено. Однак, якщо звернутись до порівняльної таблиці опублікованого проекту, то зустрічаємо наступне положення: «У Прикінцевих положеннях встановити: особи, які на дату набуття чинності цим Законом, мають однорічний стаж роботи на посаді помічника адвоката та/або дворічний стаж роботи в галузі права, можуть стати адвокатом в порядку, передбаченому Законом України „Про адвокатуру та адвокатську діяльність“ у редакції, що діяла до набуття чинності цим Законом. Особи, які мають досвід представництва у судах протягом 5 років поспіль, можуть стати адвокатом шляхом складання письмового анонімного тестування без проходження стажування.»

Це положення фактично є найсуттєвішим у законопроекті, що стосується вимог до осіб, які бажають отримати статус адвоката. Однак водночас воно викликає низку нових запитань:

- Що мається на увазі під поняттям «дворічний стаж у галузі права»? Це поняття слід розуміти як «стаж роботи особи за спеціальністю» (ст. 6 чинного Закону) чи як «стаж роботи особи за спеціальністю на посаді помічника адвоката та(або) на посаді судді» (ст. 6 законопроекту), оскільки другий варіант значно звужує права та жодним чином не спрощує процедуру для практикуючих юристів?
- Чи буде цей стаж рахуватись з моменту здобуття повної вищої юридичної освіти (ст. 6 чинного Закону), чи ця умова не встановлюється?
- Які документи вважатимуться доказом наявності досвіду представництва у судах протягом 5 років поспіль?

Всі ці питання є суттєвими для застосування положень цього законопроекту в майбутньому, а тому потребують обов'язкового доопрацювання.

Також положення законопроекту передбачають скасування стажування та зниження плати за складання адвокатського іспиту. До того ж планується розширити професійні права адвоката: наприклад, дати ідентифікований доступ до всіх державних реєстрів, в т.ч. ЄРДР та автоматизованої системи документообігу суду; безперешкодний доступ до приміщень судів, прокуратури, поліції, в яких знаходиться його клієнт; участь у будь-яких слідчих або процесуальних діях, участь в яких приймає клієнт адвоката, а також право не розкривати адвокатську таємницю, навіть за наявності дозволу клієнта. Водночас розширення прав та гарантій балансуватиметься відносно посиленою відповідальністю адвоката; наприклад, позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю може бути застосоване у випадку представництва без відповідних повноважень, неодноразового зловживання правом доступу до реєстрів тощо.

До того ж вводиться розділ, що регулюватиме суміщення адвокатської діяльності та праці за наймом, а також роботу на держслужбі. Також пропонується вдосконалити норми щодо формування та діяльності органів адвокатського самоврядування, а також закріпити прозорі правила використання коштів адвокатського самоврядування.

Треба вдосконалювати, а не змінювати

Натомість такі новації не прийшли до вподоби адвокатам. Як уже зазначалось вище, основною причиною цьому є певна скритність, на думку адвокатів, останньої редакції законопроекту від адвокатської спільноти, що позбавляє можливості оцінити його новели в повному обсязі та надати свою правову оцінку.

Так, на думку деяких представників адвокатського самоврядування, зокрема Голови РА Закарпатської області Олексія Фазекоша, чинний профільний закон у своїй основі є досить дієвим та відповідає вимогам Європейського Союзу, а всі зміни, які в нього повинні вноситись, мають насамперед зводитися до внесення доповнень чи змін до закону стосовно посилення незалежності цього інституту, унеможливлення впливу на нього, захисту професійних прав адвокатів, уведення так званої монополії, соціальних та пенсійних питань, оподаткування тощо. «Треба вдосконалювати те, що маємо, а не намагатися здійснювати хаотичне реформування», — зазначає адвокат.

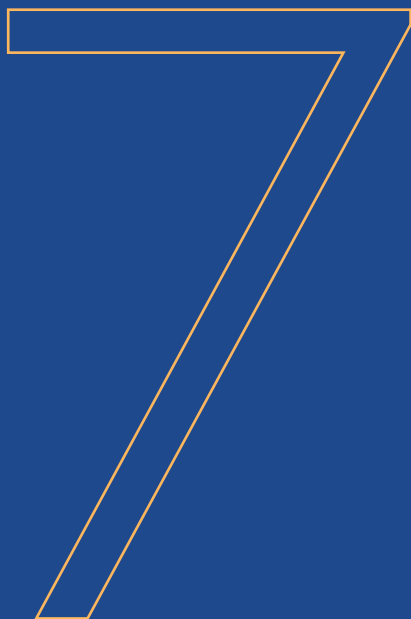
Замість висновків

Незважаючи на прогресивність положень нового законопроекту про реформування адвокатури, деякі його положення потребують доопрацювання та обов'язкового обговорення адвокатською та правовою спільнотою загалом. Однак, оскільки наразі проект знаходиться у нестатичному стані, сподіватимось, що до нього будуть внесені всі необхідні зміни та поправки і будуть враховані інтереси основної цільової аудиторії цього законопроекту — адвокатів.

*[Публікація](#) підготовлена спеціально для «Українського права»:
ukrainepravo.com*

7.

Суд присяжных

7.1. Суд присяжних: досвід і проблеми

Михайло Савва, доктор політичних наук, професор, голова правління громадської організації «Експертна група „Сова“».

Створено систему імітаційного правосуддя, в рамках якого б'ється в конвульсіях такий рудимент народного представництва, як суд присяжних. Присяжні є в Конституції України, але фактично, суду присяжних в країні немає. Головною відмінністю суду присяжних від звичайного суду (за участю одного судді або трьох професійних суддів) є роздільне співіснування в ньому «суддів права» (професійні юристи) і «суддів факту» (колегія присяжних засідателів, яка зазвичай складається з осіб, які не є юристами). Якщо цього поділу немає і професійні судді працюють разом з представниками народу, слід говорити не про суд присяжних, а про шеффенський суд. Шеффенські суди є, наприклад, на їхній батьківщині в Німеччині, а також в Україні. Досвід і проблеми сучасного російського суду присяжних може виявитися корисним на випадок, якщо Україна теж вирішить створювати суд присяжних.

Радянська система народних засідателів є варіантом шеффенського суду, де суддя має необмежені можливості впливу на рішення представників народу. Шеффенська система може бути дуже ефективною, але тільки для суспільств із надзвичайно високою правовою культурою.

В ході судової реформи 90-х років минулого століття в Росії було створено саме суди присяжних. Під час контрреформ, які тривають вже півтора десятиліття, створено систему імітаційного правосуддя, в рамках якого б'ється в конвульсіях такий рудимент народного представництва, як суд присяжних.

Суди присяжних традиційно розглядаються як «суди справедливості». Це підтверджується статистикою судових рішень в РФ. Професійні судді виносять менш як 1% виправдувальних вироків, тоді як суди присяжних — 13–25% в різні роки.

У 2016 році, за даними Судового департаменту Верховного суду, в першій інстанції завершено 239 справ за участю присяжних. Із 361 підсудного 60 було виправдано, що становить 17%, ще 85 справ повернуто прокуророві. Водночас кількість вироків, винесених без участі присяжних, є більшою на три порядки. За даними Судового департаменту Верховного суду, у 2016

році за всіма складам Кримінального кодексу (КК) засуджено 740380 осіб (до позбавлення волі — 206304 особи), виправдано 1493 (0,2%, якщо рахувати з особами, за якими справу припинено з реабілітуючих підстав, — 1,5%).

Масштаб застосування суду присяжних в РФ невеликий. За один рік суди присяжних в РФ у другому десятилітті нашого сторіччя в середньому виносять до 300 вердиктів (максимальна кількість вердиктів у пострадянський період — близько 600 у 2010 році). Суд присяжних обирають тільки 12% обвинувачених, які мають на нього право. У США на рік присяжними виноситься близько 160 тис. вердиктів. У XX столітті в Російській імперії щорічно виносилося близько 40 тис. вердиктів. Причини цього будуть розкриті нижче, тут я назву головну. Це відсутність політичної волі до розвитку інституту суду присяжних. В умовах імітації системи правосуддя нинішнім російським режимом суд присяжних не може бути повноцінним і широко поширеним.

Суд присяжних в РФ має конституційну основу: відповідно до ст. 32 Конституції Російської Федерації громадяни Росії мають право брати участь у здійсненні правосуддя. Одна з форм такої участі — розгляд певної категорії кримінальних справ в суді присяжними засідателями. Однак прямої вказівки на інститут присяжних в Конституції РФ немає.

Впровадження суду присяжних в Росії зайняло чимало часу. Пілотне впровадження суду присяжних в РФ почалося з 1993–1994 років, у 9 суб'єктах Федерації. Новий КПК, ухвалений 2001 року, зробив суд присяжних повсюдним з 2003 року. У Чеченській Республіці впровадження суду присяжних фактично відбулося у 2010 році. На думку експерта з російського суду присяжних Сергія Пашина, саме поетапність впровадження суду присяжних призвела до того, що він взагалі є в РФ.

Обвинувачений має право заявити клопотання про розгляд його кримінальної справи судом першої інстанції у складі професійного судді та колегії з 12 присяжних засідателів у разі, якщо він звинувачується, зокрема, у вбивстві, диверсії, бандитизмі, геноциді, публічних закликах до розв'язування війни, викраденні людини, піратстві, найманстві тощо.

Я нарахував станом на липень 2017 року 20 статей КК, за якими можливий суд присяжних. На початку процесу впровадження судів присяжних в РФ таких статей було 47, за підрахунками Сергія Пашина, головного ініціатора запровадження суду присяжних в сучасній Росії.

Кримінальна справа, в якій бере участь кілька підсудних, розглядається судом за участю присяжних засідателів щодо всіх підсудних, якщо хоча б один з них заявляє клопотання про розгляд кримінальної справи судом в такому складі.

Якщо підсудний не заявив клопотання про розгляд його кримінальної справи судом за участю присяжних засідателів, справа розглядається іншим складом суду в порядку, встановленому законом.

Постанова судді про розгляд справи за участю присяжних засідателів є остаточною. Подальша відмова підсудного від розгляду кримінальної справи судом за участю присяжних засідателів не приймається.

Розгляд кримінальних справ за участю присяжних засідателів федеральних судів загальної юрисдикції проводиться у Верховному суді РФ, верховних судах республік, крайових, обласних судах, судах міст федерального значення, автономної області та автономних округів, окружних (флотських) військових судах.

Відбір присяжних засідателів фактично є двоетапним.

Згідно зі ст. 3 цього федерального закону, присяжними засідателями не можуть бути: особи, які не досягли 25 років; особи, які мають непогашену чи не зняту судимість; особи, визнані недієздатними або обмежені в дієздатності; які перебувають на обліку в наркологічному або психоневрологічному диспансері.

Такі особи не включаються до списків присяжних, що складаються один раз на чотири роки на основі списку виборців методом випадкової вибірки. Виключають таких людей зі списку присяжних органи виконавчої влади муніципалітету або суб'єкта РФ. Потім, після ознайомлення громадян зі списками присяжних, з цих списків виключається за заявами самих громадян ще кілька категорій.

Слабким місцем цього етапу відбору присяжних є добровільний порядок подачі заяв про виключення зі списків присяжних. Тобто якщо, наприклад, поліцейський вважає, що йому нічого не заважає бути присяжним, він не подає заяву про виключення зі списку.

В ході відбору присяжних для участі в конкретній кримінальній справі до участі в судочинстві в ролі присяжних засідателів не допускаються особи, підозрювані або обвинувачені у скоєнні злочинів; які не володіють мовою, якою ведеться слухання; мають фізичні та/або психічні вади, що перешкоджають повноцінній участі у слуханні справи.

В ході процесу завдання присяжних зводиться до того, щоби відповісти на три головні запитання: чи доведено факт злочину, чи доведено, що його вчинив підсудний, і чи винен він у скоєному злочині. У разі визнання підсудного винним ставиться питання про те, чи заслуговує він на поблагливість. При цьому судді формулюють для присяжних списки запитань, в яких часто буває кілька десятків пунктів.

Присяжні «мають прагнути ухвалення одностайних рішень», але якщо цього не вдалося досягти протягом трьох годин, то вердикт приймається голосуванням.

Обвинувальний вердикт вважається ухваленим, якщо більшість присяжних проголосували за кожне з трьох ключових запитань. Виправдальним вважається вердикт, якщо щонайменше шестеро засідателів

дали негативну відповідь хоча б на одне з трьох запитань. Якщо під час винесення рішення голоси розділилися порівну, то приймається найбільш сприятлива для підсудного відповідь по кожному запитанню.

Виправдувальний вердикт обов'язковий для головуючого судді, в цьому разі суд виправдовує підсудного. Обвинувальний же вердикт присяжних не є обов'язковим для виконання судом. Якщо суддя визнає, що обвинувальний вердикт винесено щодо невинного, то ухвалюється постанова про розпуск колегії присяжних і кримінальну справу передають на новий розгляд іншим складом суду. Це рішення не підлягає оскарженню в касаційному порядку.

З компетенції судів присяжних за час дії цього інституту було виключено такі статті, як тероризм, захоплення заручників, масові заворушення, державна зрада, шпигунство, насильницьке захоплення влади, зґвалтування і сексуальні злочини проти дітей. Деякі склади злочинів «випали» з компетенції суду присяжних через те, що новий КК РФ 2001 року пом'якшив покарання за них і смертна кара або довічне ув'язнення вже не були передбачені (наприклад, державна зрада). У низці випадків мотивом виключення стало те, що присяжні занадто часто виносять [виправдувальні вироки](#). Наприклад, під час обговорення в Державній Думі у 2013 році питання про виключення такого складу, як сексуальні злочини стосовно дітей, автор законопроекту депутат Ярова заявила, що присяжні занадто часто виправдовують обвинувачених.

У лютому 2016 року Конституційний суд Росії встановив, що кримінальні справи за обвинуваченням жінок у вбивствах з обтяжливими обставинами можуть бути розглянуті колегіями присяжних з 12 осіб у верховних судах республік, крайових або обласних судах. До цього жінки були позбавлені самої можливості на розгляд справи в суді присяжних, оскільки законодавство РФ не передбачає довічних вироків для жінок.

3 грудня 2015 року президент РФ Володимир Путін запропонував розширити роль інституту присяжних при можливому скороченні їх числа в суді до 5–7 осіб. Це було спробою відповісти на запит суспільства на справедливість. В умовах, коли основні політичні склади злочинів виведені з підсудності судам присяжних, розширення інституту суду присяжних вже не загрожувало владі. Іншими словами, справи про побутові вбивства і деякі інші склади можна було, на думку влади, дати розглядати судам присяжних на районному та міському рівнях.

Починаючи з 1 червня 2018 року інститут присяжних засідателів почне функціонувати в районних (міських) і гарнізонних військових судах. Встановлено кількість присяжних засідателів для районних і гарнізонних військових судів — 6 осіб, в судах суб'єктів Російської Федерації та окружних військових судах число присяжних засідателів скоротиться з 12 до 8 осіб.

Суд районного рівня за участю присяжних засідателів розглядатиме кримінальні справи за клопотанням обвинувачених, щодо яких не може бути призначено покарання у виді довічного позбавлення волі, а саме, щодо жінок, осіб, які вчинили злочини у віці до 18 років, чоловіків, які досягли до моменту винесення судом вироку 65-річного віку. Кримінальні справи, порушені за вказаними статтями КК РФ щодо інших осіб, як і раніше, розглядатимуться судом суб'єкта РФ. Крім того, районний суд за участю присяжних засідателів, також за клопотанням обвинуваченого, розглядатиме кримінальні справи про вбивство, умисне заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю, що спричинило смерть через необережність.

Судді РФ, як показало обговорення питання на 3'їзді суддів у грудні 2016 року, надзвичайно скептично ставляться до перспектив масового впровадження судів присяжних. Вони кажуть про організаційну неготовність і брак фінансування. Можна припустити, що найближчим часом вердикти колегій присяжних не стануть масовим явищем в міських і районних судах.

Проблеми практичного функціонування судів присяжних наочно видно на прикладі справи про вбивство [Бориса Немцова](#), яка розглядалася Московським окружним військовим судом у 2016–2017 роках. Колегія з 12 присяжних перебувала в нарадчій кімнаті три дні. Їй треба було відповісти на 26 запитань, поставлених перед ними суддею. Присяжним не вдалося дійти одностайної думки, тому після трьох годин спірні питання було поставлено на голосування. 10 з 12 присяжних заявили про винуватість усіх п'яти підсудних.

В ході процесу було замінено вісьмох присяжних. Адвокат підсудного Бахаєва Заурбек Садаханов заявив: «Була зачистка колегії присяжних, ми бачили. Вердикт абсолютно неправочинний, тому що жодних доказів провини Бахаєва слідство не надало. Таке можливо тільки в країні, де повністю відсутнє правосуддя».

Під час обговорення питань, на які мали відповідати присяжні, заперечення адвокатів обвинувачених не було враховано, суддя затвердив питання у своїй первісній версії. Проблемою цієї версії було те, що дії кожного з підсудних суддя запропонував присяжним оцінювати тільки сукупно з діями інших чотирьох підсудних.

Наразі в РФ вже склалася практика управління колегіями присяжних. Її основні елементи:

1. Підбір лояльних присяжних на етапі формування колегії. Апарати судів оцінюють поведінку присяжних, і залежно від цього присяжні беруть участь або не беруть участь в інших процесах.

2. Обмеження відводів присяжних для участі в конкретному засіданні: не більш як один немотивований відвід, обмеження в запитаннях на етапі відводів (можна запитувати про судимість родичів, але не можна ставити запитання, відповіді на які характеризують погляди людини).
3. Коригування складу колегії шляхом виключення нелояльних присяжних. Для цього застосовуються відводи з надуманих підстав, створення приводів для виведення зі складу колегії (присяжного може затримати по дорозі на засідання співробітник ДІБДР, внаслідок чого присяжний виключається з колегії).
4. Маніпулятивні або керуючі формулювання запитань судді присяжним.
5. Заборони на надання присяжним в ході засідання інформації про проблеми етапу слідства, наприклад, про [катування](#). Випадкова згадка про катування, навіть натяк, є приводом для скасування вироку.
6. Залюкування присяжних, як було зроблено в ході процесу у Верховному суді Чеченської Республіки у справі громадян України Карпюка та Кліха.

Якщо механізми управління колегією присяжних не дають результату, застосовується скасування вердикту Верховним судом РФ. За необхідності, яка часто є політично мотивованою, Верховний суд скасовує виправдальний вердикт колегії присяжних і скеровує справу на новий розгляд. Так було у справі про вбивство Анни Політковської. Підставою для скасування вердикту стало те, що, на думку ВС РФ, колегія «пішла на поводу в адвокатів, які повідомили дані про особистості фігурантів справи, і представила присяжним негативні відомості про роботу слідства».

Підбиваю підсумок. Суд присяжних у Росії є саме судом присяжних, не шеффенським судом чи якоюсь іншою формою участі представників народу в ухваленні судових рішень. Однак суд присяжних як «суд справедливості» в РФ працює в режимі імітації. Це досягнуто завдяки двом основним факторам: обмеженому масштабу застосування суду присяжних і широкому використанню незаконних методів управління присяжними.

Підбиваючи підсумки, не можна не сказати і про гроші. Часто згадують, що в України немає грошей на суд присяжних. Але гроші в цьому разі не мають значення. Йдеться про збереження режиму. Подивіться, що робить авторитарний режим Путіна в РФ — впроваджує суди присяжних на районному рівні. Це коштує великих грошей, адже в Росії 2184 районні суди. Такою є відповідь режиму на запит народу на справедливість, якої гостро бракує. Звичайно, «політичних» як судили з порушенням всіх норм, так і судитимуть і садитимуть. Але у справах про побутові вбивства люди отримують цю саму справедливість у формі суду присяжних. Режим Путіна намагається продовжити своє існування. Якщо авторитарні режими рятують себе таким чином, то чому демократія в Україні має діяти по-іншому?

Підготовлено для Центру громадянських свобод, [опубліковано](#) на сайті видання «Ракурс»: racurs.ua

